

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXIX. évf.

Julius—Augustus

4-ik füzet.

A calvinismus.

II.

„A hitről, hol az ugynevezett apostoli hitforma is magyarázatot nyer.“

A XVI.-ik százévi első reformatorok nem akartak szakítani az egyház hagyományos theológiájával. Főtörekvésük oda irányult, hogy a külső visszaéléseket megszüntessék. E visszaélések főforrását az emberről és az ember megigazulásáról elterjedt tévtanokban látták. E tisztátalan forrást igyekeztek elfojtani, hogy ez által a keresztényi szellemet az egyházi érdekek fölött győzelemre segítsék. Itt is alig volt szükség újabb fegyverekről gondoskodni. Csupán fel kellett keresni a legtekintélyesebb egyházi atyákat és kiváló scholastikus írókat, a kik hangosan beszéltek az egyház visszaélései ellen — mellettük. A tulajdonképpeni theologia megbolygatását, a zsinatok által szentesített dogmák bírálatát veszélyesnek tartották magára a reformációra. Egyénileg voltak kételyeik és kifogásaik ellenük. Így pl. a szentháromságot hagyományos alakjában nem tartották szentírásszerűnek, de nagy művük érdekében ragaszkodtak hozzá és tiltakoztak minden eretnekséggel bélyegzett irány és törekvés ellen. A hagyományos egyházi felfogás által körülvelt eme „szentek szentébe“ csak az unitarismus apostolainak s különösen Dávid Ferencznek sikerült bejutni, a ki elszánt bátorsággal tört útat e mystikus sötétséggel borított hely megvilágítására.

Mégis az első reformatorok a hit dolgaiban is újítást eszközöltek. Eltörölték azt a holt hitet, mely a legendák és más hagyományok föltétlen elfogadásában állott, s a mely csupán jelezte az egyénnek az egyházhoz való tartozandóságát; de a gyakorlati életben semmi hatékony értékkel nem bírt. Ez a hit senkit sem idvezit. Az élő hit a mi idvességünknek egyetlen és biztos feltétele. Az a hit, mely Istenben és Krisztusban való tántorithatlan bizalomban áll. Éppen ezért Kálvin is művének

kezünk alatti II-ik fejezetében mindenekelőtt a hit fogalmát igyekszik tisztázni. Meghuzza a szükséges határvonalat a tudás és hit között. Szerinte az a hit, mely csupán abból áll, hogy Isten létét elismeri s a Krisztusról szóló elbeszéléseket igazaknak tartja, nem méltó a hit elnevezésre, mert ilyen hite a sátánnak is van. Az igaz hit Istent a *mi* Istenünknek s Krisztust a *mi* idvezítőnknek tünteti fel. Az a földolog, hogy erősen legyünk meggyőződve arról, hogy Isten ígéretei igazak, s hogy a Krisztus által nyerünk bűnbocsánatot, megszentelődést és üdvösséget. E hit birtokába úgy jutunk, „ha értelmünk minden felfogó képességén túlszárnyalunk és tekintetünket mindenben, a mi csak a világon van, fölülemeljük; egy szóval, ha önmagunk fölébe emelkedünk“. Hogy pedig ezt tehezzük, erősen az Isten kegyelmére kell támaszkodnunk; mert e nélkül el sem kezdődhetik s meg sem maradhat a mi „elvetemült“ és „hazug“ szívünkben az igaz hit.¹ Ime a tudás és hit közti különbség Kálvin szerint! Amaz a földön találja meg határát, ennek köre a földön túl végtelen. Amaz lehet az emberi tehetség eredménye, ezt pedig csak Isten kegyelme adhatja. E hit nyer kifejezést az apostoli hitvallásban, a mely négy részben Kálvin szerint az egyház hitét kivonatossan magában foglalja. Mielőtt azonban ennek részletes tárgyalásához kezdenénk, szükségesnek tartjuk a confessiókról általában s különösen az apostoli hitvallásról egyet-mást elmondani.

Nem tartozunk azok közé, kik a múlttal minden áron szakítani akarnak, kik élvezettel gyűjtják föl az ősök által sok fáradtsággal emelt épületeket s pokoli gyönyörrel nézik a romok füstölgését. Sőt örömmel ragadunk meg mindent, a mi lelkünk táplálására szolgálhat. Azonban mennél többet gondolkozunk a hitvallásokról, mennél jobban megismerjük eredetüket és céljukat; mennél inkább eloszlik az a mystikus homály, mely száz éveken át körülfogta: annál mélyebb ellenszenvet érzünk irántuk. Az a mód, melylyel az emberek kezelték, az a méltatlan kegyelet, a melylyel körülvették, az az érdemetlen tisztelet, melyben részesítették, sokkal több erőt kölcsönözött nekik, mint a mennyire eredetük, tartalmuk és céljuk szerint különben hivatva lettek volna. Mig egyfelől az egyháznak védősánczul

¹ A ker. vallás alapvonalai. 88—90. lap.

szolgáltak, addig a vallásos fejlődésnek és haladásnak kerékkötői lettek. Hogyan is keletkeztek különösen az úgynevezett egyetemes hitvallások? Nem a ker. lélek önkéntes megnyilatkozásai, hanem a szükség és a kényszerítő körülmények hatása alatt jöttek létre. Az egyházi és hitegység megőrzésének a törekvéséből származtak. Minden tételük egy-egy tiltakozás a fölmerült ellenvéleményekkel szemben. A lelkiismeret szabadságának mesterkélt korlátai. Sokszor keletkezésük korának közhitét sem ölelik fel teljesen, máskor pedig annál többet foglalnak magukban. Még történelmi okmányoknak sem elég biztosak. Ezért van, hogy az egyház csak nehezen tudta megértetni gyakorlati szükségüket és sok küzdelem árán emelhetette általános tekintélyre. Hogy lehetnének hát örök időre szóló feltétlen szabályai a ker. hitnek!? Veszélyesekké az által lettek, hogy az egyház változhatatlanoknak és föltétlen kötelező erejűeknek nyilvánította. A confessiók lettek: „regula fidei immobilis et inreformabilis“. Ez által a hierarchia szolgáivá s a hitüldözés törvénykönyveivé váltak. Nem hogy megvilágosították volna a Krisztus szellemét, hanem azt elhomályosították. Nem hogy elérték volna a czélt: az egyházi és hitegységet, hanem akárhányszor heves küzdelmeknek lettek okozói. A reformatio annyit javított a helyzeten, hogy a szentírás tekintélyét a confessiók fölébe emelte. Azonban úgy az apostoli, mint a niceai és athanaziusi hitvallást teljesen a magáévá tette. A reformatióval új életre ébredő unitarismus volt az, mely egy lépéssel tovább haladva, a kimondott elvet a gyakorlatban is érvényesítette, Isten igéjével s a józan észszel bevilágított a hitvallások útvesztő sötétségébe.

Mindezekkel nem azt akarjuk mondani, hogy hitvallásra egyáltalában szükség nem volt és nincsen. Az egyházi élet gyakorlati szempontjából igen is volt és van. Csak legyen az a hitvallás, a minek lennie kell. Nem a multban mesterkélt anyagból, hiányos izléssel összerakott templom, melybe mielőtt a mai kor gyermeke belépne, le kell tennie eszét, szivét, meggyőződését. Nem a kegyelet által féltve őrzött mumia, melyet csak távolról lehet nézni; de érinteni nem szabad. Nem mystikus homálylyal körülvelt szentség, melyet csak bámulni és tisztelni, de megfejteni nem lehet. Hanem legyen a hitvallás a Krisztus szelleméből táplálkozó közhitnek a kifejezése. Az a

zászló, mely alá nem erőszak útján, de szívük és lelkük belső indításából önkényt sorakoznak az együttérző és gondolkozó keresztények. Tekintélye felül ne haladja a Krisztus evangéliumának, az emberi józan értelemnek és a lelkiismeretnek erejét. A lelket ne burkolja körül a múlt sötétségével, hanem áraszszon mennél több világosságot reá. Így felel meg valódi céljának s szolgálhatja igazi hivatását.

A confessiókról fennebb előadott általános megjegyzések az úgynevezett apostoli hitformára is vonatkoznak. Már maga a címe is félrevezetése a hívőknek. Apostolinak neveztetik, holott az apostolok idejében semmit sem tudtak róla. Sőt egyes tételei ellentétben vannak az apostolok tanításaival. Eredetére nézve is ingatag alapon áll. A Máté XXVIII. r. 19 v.-ben található keresztelési formula volt kiinduló pontja. Ennek hitelessége ellen is igen alapos okok szólnak. A hitvallás egyes tételei a III–VI. századokban uralkodott eszmék hatása alatt keletkeztek. Különösen pedig a kereszténységnek a gnosticizmus ellen folytatott küzdelméből kerültek ki.¹ Keletkezésüknél nem az volt a főcél, hogy a ker. hitnek hű kifejezései legyenek, hanem az, hogy mennél határozottabban álljanak útjába a fölmerült ellenséges áramlatnak és mennél nagyobb erővel szolgálják az egyházi célokat. Önkényt következik, hogy az apostoli hitvallás a ker. hitnek nem hű kivonata. Ebből lehet kimagyarázni azt, hogy a keleti egyház egyáltalában el nem fogadta s még a XV-ik században nem tud róla. A nyugati egyház is lassan zsinati határozatokkal s fegyveres hatalommal csak a X-ik század körül tudta általános érvényre emelni.² Innen kezdve annál nagyobb lett a tisztelet és kegyelet iránta. Az idők hosszú során át szent és sérthetetlen volt. A reformatorok is csak annyit engedtek meg maguknak, hogy egyes tételeinek a hagyományos magyarázattól eltérő értelmezést adtak. Azonban utánuk is a prot. egyházakban szokás volt a hittani műveket ennek a mintájára készíteni. Sok idő telt el, a míg újabban egyes szabadabb irányú felekezetek s különösen az unitáriusok az által segítettek e visszás helyzeten, hogy úgy a közhittel,

¹ Szász Don. okos: „A confessiók kérdése, főtekintettel az úgynevezett apostoli hitformára.“ A magyarországi prot. egylet évkönyve. II. köt., 56—61 lap.

² U. o. 69. 1.

mint a tudományos felfogással feltűnően ellenkező tételeket kihagyták belőle.

Ilyen körülmények között csak örömmel üdvözölhetjük Harnacknak, a berlini egyetem mélyen látó theol. tanárának azt az őszinteségét, melyvel az egyetemi hallgatóknak újabban hozzáintézett ama kérdésekre felelt, miszerint javasolja-e az apostolikumnak a lelkészek felszentelési fogadalmából és az istentiszteletből való eltávolítása iránti mozgalom megindítását? Harnack a „Christliche Welt“ 1892. évi 34-ik számában az ő kiváló történelmi érzékéhez méltó cikkben válaszolt e kérdésre. Az ifjúság mozgalmát, tekintettel egyetemi viszonyaikra, nyiltan nem helyeselte; de az apostolikum szellőztetését elodázhatatlan szükségnek tartja. Szerinte ideje volna már, hogy az evangelium a protestans felfogásnak megfelelő módon fejeztesék ki. Ideje már, hogy megszűnjenek azok a „botrányok“, melyeket az apostolikumnak szószerinti szövege sok komoly és őszinte kereszténynek okoz. Az ev. egyetemes zsinatoknak az a legsürgősebb feladatuk, hogy a hitvallások kérdését szabadon mérlegeljék. Az apostolikumnak szószerinti értelemben való elfogadása nem lehet a keresztény és theologiai érettség próbája. Ellenkezőleg egy érett, az evangelium megértése és az egyháztörténet tanulmányozása által képezett keresztény embernek az apostolikumnak több mondatán meg kell botránkoznia. Harnacknak e nyilt és őszinte nyilatkozata után szinte csodálkozunk azon a harezon, mely az apostolikum érdekében egyházi részről megindult.¹ Annál szebb, hogy mégis voltak egyes szabadelvű tudósok, vallásos és politikai lapok, melyek a Harnack álláspontjára helyezkedtek, sőt némelyek azon túl menni is készek voltak.

Hogy a reformatorok sértetlenül hagyták az apostoli hitformát, azon nem csodálkozunk. Nagy okuk volt reá. Az kiválóan kedvezett az ő törekvéseiknek, s bizalmat ébresztett irántuk. Mig elvetése veszedelmet hozhatott volna nagy művükre. De hogy egyes egyházak, sokszor azzal teljesen ellenkező felfogásuk mellett is, ragaszkodnak hozzá: azt csupán a kegyelet által megmagyarázva nem látjuk, sem elég őszintének nem tartjuk. Az egyházak feladata a Krisztus evangeliumát a lehető tiszta-

¹ Dr. Daxer György: „Az apostoli hitvallásért folytatott harc“. Theol. Szaklap II. évf. 1. szám.

ságban és igazságban ragyogtatni. Minden olyant, a mi azt elhomályosíthatja, s a hívő lelkét tévútra vezetheti, eltávolítani szent kötelességük.

Ezek után rátérhetünk Kálvinnak az apostoli hitvallást illető magyarázatára. E hitvallás a három első tételével a szentháromság eszméjét akarja kifejezni. Azonban olyan hiányosan teszi, hogy azt az unitáriusok is nyugodt lelkiismerettel használhatták. Minthogy pedig az Institutio keletkezésekor már az unitárius törekvések több helyen nyilvánultak, Kálvin az eretnesség vádjának elkerülése céljából az által segít az apostolikum hiányán, hogy megelőzőleg tiltakozik az unitárius törekvések ellen. Elítéli úgy az arianismust, mint a sabellianismust. Orthodoxyájának támogatása céljából hivatkozik az igazhitű atyák tanítására, a kiknek értelmében hiszi és vallja a szentháromságot. Szóval elfogadjá a szentháromságnak Athanasius-féle szimmetrikus alakját. De azután igazságot kereső lelke őtet is mintha az eretnek tudomány felé vonzaná. Mintha elismerné, hogy a szentírás ettől eltérően tanít; mert az egyedül „az Atyát tekint minden dolgok forrásának és eredetének.“¹

Ilyen előzmények után kezdi meg az apostoli hitvallás első részének a magyarázatát. „Hiszek az (egy) Istenben, mindenható Atyában, menynek és földnek teremtőjében.“ Mit fejeznek ki e szavak? Már említettük, hogy a keresztségi formula a kereszténységnek a gnosticizmussal folytatott küzdelmében alakult át legnagyobb részben apostoli hitvallássá. Mit hirdetett ez a tan Istenről és a teremtésről? Azt, hogy Isten nem lehet a világ teremtője, mert a végtelen szellem közvetlenül nem érintkezhetik a véges dolgokkal. A világ a Demiurg műve, a ki pedig nem egyéb, mint a „véghetetlen szellemből emanált lény“. Egy másik gnostikus irány pedig Istent úgy tünteti föl, mint a ki az örökkévaló anyagnak csupán rendezője. E dualistikus képzelődések ellen állították oda a keresztények az egy Istenben, mint a „menynek és földnek“ teremtőjében való hitet. De e tételben Istennek szellemi voltáról, gondviseléséről, lélekben és igazságban imádásáról szó sincsen. És pedig Szász Domokos szerint azért, mert e kérdések akkor nem voltak támadásnak kitéve.²

¹ I. m. 99. 1.

² I. m. 60. 1.

Kálvin szerint e tétellel arról teszünk vallást, hogy mi minden bizalmunkat az Istenbe helyezzük. Őtet minden dolgok teremtőjének elismerjük. Azonban nemcsak teremtője e világnak, hanem annak öntudatos rendezője, fentartója és gondviselője. Mi is neki köszönünk mindent. Jót és rosszat, örömet és bánatot. Csupán bűnünk a miénk, minden egyébünk az Istené, ki nem érdemünkért, hanem ingyen való kegyelméből halmoz el minket jóságával. Ezért kötelességünk, hogy őtet tiszteljük és dicsőítsük. Neki engedelmeskedjünk.

A hitvallás második része így szól: „És (hiszek) Jézus Krisztusban, ő egyetlen fiában, mi urunkban, ki fogantatott szentlélektől, született Szűz Máriától, szenvedett Pontius Pilatus alatt, megfeszítettet, meghalt és eltemettetett, szálla alá poklokra, harmad napon halottaiból feltámadott, felment a menybe, ül az Atyának jobbján, onnan leszen eljövendő ítélni eleveneket és holtakat“. A keresztelési formula másod sorban a Krisztusban való hitet kötötte a megkereszteltek lelkérc. Azonban a Krisztusról már a második százéven kezdve különbözőképen gondolkoztak. Némelyek (ebjoniták) csak embernek tartották. Mások (gnostikusok) a szellem és anyag dualismusánál fogva tagadták, hogy benne az isteni az emberivel egyesülhetett volna, sőt azt is vitatták, hogy nem is volt emberi teste s más szenvedett helyette. Ezekkel a tanokkal szemben hangsúlyozta az egyház a Krisztus egyszülöttségét, szentlélektől való fogantatását s a személy azonosságnak kimutatása czéljából hivatkozott az ő szenvedése, megfeszítettése, halála és feltámadására, mint történelmi eseményekre. A poklokra szállást azért toldotta be később az egyház, hogy a halál és a feltámadás közti időt betöltse. Azonban Jézus nem a saját bűneiért szállt poklokra, hanem azért, hogy az ótestamentumi kegyeseket (némelyek szerint a pogányokat is) onnan kiszabadítsa. Ilyenképen alakult ki a hagyományos felfogás a hitvallás második tétele körül.

Kálvin a Krisztus személyét illetőleg teljesen magáévá teszi a hagyományos orthodox felfogást. Elismeri, hogy Krisztus az Istennek „egyetlen“ fia. Nem az adoptianismus értelmében, hanem „természet szerint“. Mint Isten egy az Atyával, „ugyanazon természetű és állagú vagy lényegű“. Csupán személye által különbözik tőle. Hogy miként lehet ez, azt ne kutassa az emberi bölcsesség, hanem meghajolva imádjá e meg-

magyarázhatatlan titkot. Ennél fogva a Krisztus olyan örökkévaló, mint az Atya s a világteremtésben részes a szentlélekkel egyetemben. Végre Isten a saját könyörületességéből elküldötte a bűnös emberiség megszabadítására. És ez által valóságos ember lett. A váltság műve is bizonyítja Krisztusnak e kettős természetét. A mi Megváltónk ugyanis csak „igaz Isten és igaz ember“ lehetett. E tételt a canterbury-i Anselmus dialektikája állapította meg, midőn a *cur deus homo?* kérdésre válaszolt. Kálvin is a scholastikus okoskodásnak ezt a menetét magáévá teszi. Ez okoskodás kiindulási pontja az ember bűnössége és teljes romlottsága. Az ember a teljes megromlottságból Istenhez nem emelkedhetik. Tehát, hogy a teremtés célja el ne veszszen, magának Istennek kell az emberekhez leszállani. És ez bizonyítja a tétel első felét, hogy a mi megváltónk, a Jézus: igaz Isten. De ez nem is lehetett máskép. Az ő feladata volt elnyelni a halált; ezt csak az élet tehetette. Feladata volt legyőzni a bűnt; ezt csak az igazság tehetette. Élet és igazság pedig csak egyedül Isten.

Azonban a Jézus nem csak Isten, hanem ember is. Miért? Azért mert az ember romlottságát az ő tulajdon engedetlensége okozta. Ezt pedig csak emberi engedelmeséggel lehet helyre hozni. Így lesz elég téve az Isten igazságosságának. Az ember bűncéért csak ember szenvedhet büntetést. Ezért kellett Jézusnak igaz embernek lenni. A kettős természet igazolása céljából hivatkozik az emberre, mint a ki testből és lélekből áll a nélkül, hogy akár az egyik, akár a másik elveszitené lényeg-sajátságát; hivatkozik a szentírásra, mint a mely több helyen említi Krisztus istenségét és ember voltát a nélkül, hogy egyik a másikat megsemmisítené.

Krisztus személyének ilyen értelmezésével Kálvin elítéli egyfelől az Eutyches kárhoziatott tanát, mely szerint Krisztusban csak a megtestesülés előtt lehetett megkülönböztetni a két természetet, azután pedig az isteni lépett előtérbe; de ellene nyilatkozik a Nestoriánusok ama felfogásának is, mintha benne az emberi természet nyelte volna el az istenit. És így föltétlenül elfogadja a chalcedoni egyetemes zsinatnak (451) e két ellentétet eloszlató ama határozatát, mely szerint a Krisztusban a két természet egy személyben egyesül; de a kettőnek önálló s egymással össze nem vegyithető élete van. Ez által tiltako-

zik a Luther-féle „communicatio idiomatum“ ellen is, mintha a Krisztus két természete egymással közösségben volna. Benne a két természet „egyesül“. „Ő nem ember, miután Isten; és nem Isten, miután ember; és sem nem Isten, sem nem ember, miután ember is és egyszersmind Isten is“. ¹ Egy szóval kifejezve isten-ember. Természetes, hogy ezután a hitvallás többi részét, mint a szentlélektől csodálatos módon való fogantatást, a szenvedést, a Pilátus által elítéltetést, a kínos kereszt-halált, mint a Jézus személyére vonatkozó történelmi eseményeket elfogadja és aláírja. De már a *poklokra szállás* értelmezésében eltér a hagyományos felfogástól. Azt csak képes kifejezésnek tekintti, a mi nem jelent egyebet, mint azt, hogy a Krisztus „Istentől megaláztatott és érezte az isteni ítéletnek szigorúságát és rettenetes voltát“. „Leszállott pedig azért, hogy közbevesse magát Isten haragjának és az ő igazságának a mi nevünkben eleget tegyen“. E kifejezésnek minden más természetű magyarázata csak mese. Azután a Jézus felment a menybe, ott megnyitotta a menyország kapuját, mely Ádám óta elzárva volt. Ott ül Istennek jobbján, vagyis uralkodik minden teremtmény felett s osztogatja szellemi ajándékait. Onnan kormányoz és vezet minket; könyörög érettünk az Atya kegyelméért; mint békebíró közbelép a mi vétkeinkért. Így nem látjuk bár, de hatalmát és segedelmét lépten-nyomon érezzük. Onnan fog eljönni az „utolsó napon“, hogy holtakat és eleveneket megítéljen s mindenkinek érdeme szerint megfizessen.

Bár az apostoli hitvallásban nincs szó róla, de itt kell röviden tárgyalnunk a Krisztus váltság művét; mert felfogásunk szerint az a Jézus személyétől elválaszthatatlan. Az Anselmus-féle satisfactio elmélet szerint is a mi megváltónk csak a Jézus Krisztus, a valódi isten-ember lehet, a kit Isten könyörületesége azért küldött, hogy a tőle elszakadt embert vele ismét összekapcsolja. Kálvin szerint is, a mi megigazulásunk csak az isten-ember által történhetik és történik. Ő „halálának érdemével leróttá, a mivel Isten igazságának tartozánk és kiengesztelte az ő haragját“. Elviselte helyettünk a bűnnek büntetését s megváltott minket a kárhozattól. ² Távol legyen hát az a gondolat, hogy a Jézus idvezítését csupán abba helyezzük,

¹ I. m. 109 l.

² I. m. 40 l.

miszerint ő megnyitotta előttünk az üdvre vezető utat. A minden jóra való tehetséget elveszített emberre nézve az üdvözítésnek e módja haszontalan volna. Jézus reánk nézve sokkal több, mint az egyszerű példaadó és útmutató. Halála által váltattunk meg a halál kárhózatából, vére által az Atyával kiengeszteltetünk. Ő benne az Atya által fiakká és örökösökké fogadtatunk. Isten előtt ő a mi megigazulásunk és megszentelésünk.¹ Szóval ő szerzi meg számunkra az Isten kiengesztelődését. Az a kérdés hát, hogy miként tehetjük magunkévá a Krisztus érdemét? Csalatkozik az, a ki cselekedet által akar megigazulni; mert az soha sem menekül meg a kárhózatól. A Krisztus érdemét nem cselekedet, hanem egyedül a hit által tehetjük sajátunkká, az az csak úgy, ha nagy bizalommal Isten jóságára támaszkodunk s egyedül tőle várjuk és kérjük üdvösségünk minden biztosítékát. A milyen mértékben fogadjuk magunkba Krisztus igazságát, olyan mértékben ismeri el azt az Isten a miénk gyanánt. Így ítél minket a Krisztusért szenteknek, tisztáknak, ártatlanoknak. Miután ezek által Isten kegyelmébe estünk, nyerjük a *szentlélek* ajándékát, mely által megszenteltetünk, engedelmisséget tanulunk s Isten dicsőségének a munkálására lelkesülünk. De ez se tegyen elbizakodottá, mert a hitből származó cselekedetek sem érnek semmit, ha a Krisztus igazsága, mint kezes, folyton nem áll mellettünk.² E megigazulási elmélet természetes következése Kálvin eredendő bűnről való fogalmának s arra szolgál, hogy a magában tehetetlen embert minél nagyobb erővel hajtsa a Krisztusban nyilvánult isteni kegyelem felé. Önként következik, hogy azok, a kiknek a Krisztusban nincsen részük, bármilyenek legyenek, bármit akarjanak és tegyenek Kálvin szerint, mégis kárhózatra, veszedelemre és örök halálra jutnak.

Mivel ezek szerint a mi üdvösségünk úgy egészében, mint részeiben a Krisztusban van összefoglalva, mivel a mennyei kincsek egyedül csak benne vannak elrejtve, a kitől minden jót bőséges mértékben megnyernek azok, a kik reményüket egyedül csak belé helyezik: óvakodjunk üdvösségünknek bármily kis részecskéjét is egyebütt keresni, hogy így benne mindent feltalálhassunk. Így végzi Kálvin a Krisztusról való tanítását.

¹ I. m. 77—78.

² I. m. 73—74 l.

Az apostoli hitvallás harmadik része: „Hiszek szentlélekben“. Ez azt fejezi ki Kálvin szerint, hogy a szentlélek is az Atyával és fiuval együtt igaz Isten. Azokkal egy lényegű, egy örökkévalóságú és mindenható. Ezért a mint hiszünk az Atyában és fiuban, úgy kell hinnünk a szentlélekben is. Az embernek ez az egyedüli vezére az Atyához. Átala hoz létre az Atya minden jót a fiuban; általa tart fenn, életet, igazit meg és hív magához mindeneket. Fényével világol előttünk. A szeretet tüzét felgyújtja szivünkben s minden jót eszközöl lelkünkben. De mindezek nem a mi érdemünk jutalmai, hanem Isten ingyen kegyelmének ajándékai.

A hitvallás negyedik része így szól: „Hiszek egy közös anyaszentegyházat, szenteknek egyességét, a bűnöknek bocsánatát, a testnek feltámadását és az örök életet“. Miképpen bővült ki a kereszteleési formula az „egyház“ fogalmával? Erre nézve az első lépést még *Tertullianus* megtette, a ki állította: „a hol jelen van az Atya, fiu és szentlélek, jelen van az egyház is, mely e háromnak teste“. Lassanként megszületett az „egyedül idvezítő“ egyház fogalma. *Augustinus* már az egyházon kívül nem ismer hitet, vallást és erényt. Szerinte úgy a pogányok, mint a kereszteleetlenül elhalt gyermekek végsorsa a kárhozat. Ilyen értelemben nyert symbolikus tekintélyt a hitvallás negyedik tétele: „Hiszek egy keresztény egyházat“. „A szentek egyességének“ magasztos eszméje szintén régebbi felvétel, melyet a kath. egyház kiforgatott eredeti jelentéséből, midőn a szentek érdemeivel s felesleges jó cselekedeteivel hivalkodott s azokat, mint jól kamatozó tőkét, a maga részére lefoglalta. Nem különben az egyházi érdek kívánta a bűnbocsánatnak és az örök életnek föl vételét, mint a mely kívánatos jókat szintén csak az egyház közvetíthet bizonyos feltételek teljesítése mellett. A „test feltámadása“ a szentírás tanítása ellenére is felvétel t tiltakozásul ama gnosticus felfogás ellen, mintha a test és lélek, szellem és anyag egymást kizáró ellentétek volnának. Méltó gúnynyal jegyzi meg Szász Domokos, hogy az egyház, midőn ez által a hullát glorifikálta, Pál apostolt, a ki másképpan tanított, hallgatólag eretneknek nyilvánította s ő ma sem lehetne egy igazhitű gyülekezet lelkésze.¹ Így lett az apostoli hitvallás az egyházi élet zsinormértékévé, a mely ellen,

¹ I. m. 62 l.

a ki vét, az nem méltó az egyházi közösségre. Az ilyen eretnek kizárandó az egyházból a pápai átok kíséretében, hogy ez által az üdvösség minden reményét elveszítse. A kath. egyház a hitvallás ez utóbbi részeinek önkényü felvételével s az ezekhez fűzött hamis fogalmak védő szárnyai alatt tért arra az útra, a melyen féktelen túlkapásai által előkészítette, megérlelte a reformatiót. Igen természetes hát, hogy a reformátorok, ha el is fogadták e tételt, hogy ez által is orthodoxiájukat igazolják, de annak egészen más értelmezést adtak, mint a milyent a hagyományos felfogás megengedett volna. És a szabadságot szerető emberiséget örök hátlára kötelezték, midőn ez által megszabadították az egyház türhetetlen nyomásától.

Mit értett Kálvin az *egyház* alatt? Értette „a választottak összességét“, akár angyalok vagy emberek, akár élők vagy holtak, akármely ország vagy nép fiai legyenek. Kálvinnak e felelete, melylyel rálépett a feltétlen praedestinációnak oly sokszor és oly sok oldalról kárhóztatott útjára, szoros összefüggésben van az ő anthropológiája és sotérológiájával, sőt azoknak természetes következménye. De erre vitte őtet a reformatio érdeke is. A pápai átoknak nagy ereje volt a reformatiót megelőzőt sötét időkben. A kit ez utolért, az ki volt zárva nem csak az egyházból, hanem az üdvösség minden reményéből is. Ezzel szemben méltán hivatkozott Kálvin egy sokkal felsőbb hatalomra: az Isten elválasztására, melyet meg nem változtathat semmi földi hatalom áldása, vagy átka. És ez igen kitünő fegyver volt a reformatio kezében. Hogy Kálvin a praedestinációt úgy is tekintette, mint a pápai átok ellenszerét, az világos abból is, hogy azt az egyházzal kapcsolatosan tárgyalja; de ezt igazolja tárgyalásának menete is. Szerinte az egyház alapja az isteni kiválasztás. A kiválasztottak összessége alkotja az egyházat, mely csak egyetlenegy s a melynek feje a Krisztus. Egyetemes, vagy katolikus is az egyház, mert tagjai a Krisztusban egyesítve és összekapcsolva vannak, mint egy test tagjai. Szent is az egyház, mivel annak tagjai az Isten által mindnyájan megszenteltetnek.

Miképpen történik ez a megszenteltetés? Pál a kegyelemnek e rendjét így írja le: „A kiket kiválasztott, azokat elhívja, a kiket elhívott, azokat megigazítja; a kiket megigazított, megdicsőíti“. A kiválasztottak elhívása abban áll, hogy az Isten

magát, mint Istent és Atyát ismerteti meg. A megigazítás abban áll, hogy a „Krisztus igazságával felruházza“ és „a szentlélek áldásaival betölti“. Megdicsőítése pedig abban áll, hogy „országának fensége nyilvánvalóvá lesz mindenekben, mindenek által“. Az üdvnek ez a rendje nem egyéb, mint kijelentése az elválasztásnak, melyet Isten még az emberek születése előtt elrendelt. Az ilyen módon elhivottakon kívül senki sem mehet a menyország dicsőségébe; mert Isten a maga kiválasztását csak ez egyetlen úton hozza nyilvánosságra. Az emberi érdem nem lehet hát az üdvösség alapja. A kik mégis erre építenek, azok bizonytalan alapon állanak. Mennyivel biztosabb annak az üdve, a kié Isten kiválasztásán nyugszik! Mert az meg nem történhetik, hogy az egyház igazi tagjai elpusztúljanak! Ha ég és föld elmúlna is, az ők üdvösségük alapja meg nem rendül. Nem, mert Isten a maga kiválasztását soha meg nem bánja; mert a kiválasztottak a Krisztus őrizetére vannak bízva. Hogy kik az elválasztottak és kik az elesettek? — azt a kérdést ne kutassuk. Elég az, ha szilárd bizalommal hisszük, hogy mi is azok közé tartozunk, a kik el vannak választva s így részünk lesz a megdicsőítettésben. E hitet különben eléggé támogatja az az isteni ígéret, mely „Isten fiainak“ elismeri azokat, a kik az ő egyszülött fiát befogadták. Ha tehát mi is a Krisztust magunkének valljuk, benne feltalálunk mindent, a mi üdvünk biztosítására megkivántatik.¹

Mennél bizonyosabban kell hinnünk magunkról, hogy mi valóban a választottak közé tartozunk, annál kevésbé lehet és kell ítéletet mondanunk a mások kiválasztatása, vagy elvettetésé felől. Ez az Isten előjoga. Mi teljes bizonyosságot e tekintetben nem szerezhetünk. Azonban mégis vannak bizonyos ismertető jelek, a melyek útba igazíthatnak. Így kiválasztottaknak tekinthetjük azokat, „a kik úgy hitvallomásukkal, mint életpéldájukkal és a sakramentumokban való részesedésükkel ugyanazt az Istent és Krisztust vallják, mint mi“.² E tekintetben tehát Kálvin is visszaesett az egyedül üdvezítő egyház fogalmára. Abban azonban mégis eltér attól, hogy a kívül levőkre nem mondja ki egy szóval az örök kárhozatot. A választottak sorából senkit sem szabad kitörölni, ha csak teljes

¹ I. m. 117—120 l.

² I. m. 122 l.

bizonyossággal nem tudjuk, hogy az Isten ígéje nem kárhoz-
tatja. Még akkor is *vakmerőség* Isten ítéletének elébe vágni;
mert a kik ez idő szerint nem tagjai az igaz egyháznak, még
beléphetnek a választottak sorába. Azért egymásról legyünk jó
véleménynyel és reménységgel s Isten ítéletének szentélyébe
ne rontsunk. Így kell értelmezni az egyházból való kiközösítést
(excommunicatio) is, melynek ha van is értelme, de nem azt
teszi, hogy ez által az illető az üdvösség reményéből is telje-
sen kizártnék. Az egyház nem kézzel fogható dolog. Annak
körét és határát csak a hit által mérhetjük meg, mert az lát-
hatatlan. A mi pedig a szentek egyességét illeti, ez azt jelenti,
hogy az egyház tagjai, a mennyire a szükség kívánja, testi és
lelki javaikból, egymást kölcsönös jóakarattal részesítsék. És
valóban részesítik is, mert mint ugyanazon egy test tagjai, mind-
nyájan részesülnek a mindeniknek külön-külön adott javakban.

Bűnbocsánatot az egyház nem osztogathat sem pénzért, sem
más feltételek mellett; mert ezt azok, a kik az egyház testébe
be vannak plántálva „Isten szabad tetszéséből a Krisztus érde-
mének közbejöttével“ nyernek. Ezen kívül nincs bűnbocsánat.
Ehez pedig az egyetlen út a bűnbánat. Azonban a bűnbánatot
nem kell valamely különös érdemnek tekinteni; mert a bűn-
bocsánat nem azért, hanem Isten ingyen kegyelméből van.

A test feltámadása alatt azt érti Kálvin, hogy „minden
ember teste a romlandóságból a romolhatatlanságra, halandó-
ságból halhatatlanságra költetik fel egykoron“. A kik meghal-
tak, azok testüket visszakapják; a kik élnek, levetik romlandó
testüket s hirtelen átváltozással halhatatlan természetbe men-
nek át. A kegyesek dicsőségre, az elvetettek pedig a kárhozat
halálára.

Az örök élet hite arról biztosít, hogy azokat, a kiket Isten
már e földön megdicsőített, felveszi a valódi boldogságba, hol
világosságban és igazságban Istentől elválaszthatlanul fognak
örökké élni. Ellenben, a kik el vannak vetve s Istent nem tisztel-
ték és keresték tiszta hittel, azok meg lesznek fosztva a
menyország minden örömétől. Örök sötétségre vettetnek. Örök
gyötrelmekre lesznek kárhozatva.

Ezek Kálvin szerint a ker. hitnek szabályai. A hol az eze-
ken alapuló élő hit jelentkezik, ott nyomban föllép a remény
és szeretet. E három szoros összeköttetésben van egymással;

de azért sem a remény, sem a szeretet; hanem egyedül a hit üdvezt.

Nem térhetünk vissza ez alkalommal annak a kimutatására, hogy a kalvinizmusnak e részben foglalt alaptételei minő változásokon, illetve fejlődési fokozatokon mentek át az utódok kezében és lelkében egyaránt. Csupán egy pár általános megjegyzésre szorítkozhatunk. A kálvin-orthodoxia ajkairól időnként ismételten felhangzik a keserű panasz és vád, hogy az ev. ref. egyház „lesiklott“ a Kálvin által lefektetett alapokról. A szabadabb szellemű ref. theologusok pedig az emberiség fejlődésében vetett hittel nyugodtan hirdetik, hogy a Kálvin tanait is az idő nagyon „megrostálta“. Mi pedig keresztényi örömmel tapasztaljuk, hogy a protestantizmus olyan irányban halad előre, a hol a szentháromság, a Krisztus helyettes elégtétele, a praedestinatio és az orthodoxiának más elavult dogmái helyet nem foglalhatnak s így a multban emelt választó-falak egymásután omladoznak. A Szász Domokos szavaival végezzük e fejezetet: „A reformatorok szellemének méltó örökösei a prot. egyházban nem azok, kik olybá tekintik a confessiókat, mint sérthetetlen határlineákat, melyeken túllépni az igaz hit ellen elkövetett szentségtörés; nem azok, kik a független véleményt nyilvánító fejéhez mohó kárörömmel sújtják az eretnekség bűneinek súlyos vádját; hanem azok, kik hiven a reformatio elvéhez, lelkiismeretes vizsgálódás útján többről-többre, jobbról-jobbra törek-szenek“.¹

¹ A magyarországi prot. egylet II-ik évkönyve. 51 l.

„Az idealismus“.

Jeles tudósunk, Bodnár Zs. szerint ma az idealismus korszakában élünk; vagy legalább is roham-léptekkel haladunk feléje. „Duzzadunk az erőtlől; nagyot, merészet gondolunk és akarunk, vagy legalább sentimentalis rajongás tölt el bennünket minden nemes és magasztos, isteni és fensséges iránt“, — mondja ő „Éjszak dél ellen“ ezimű munkájában. . . Ma tehát más időket élünk, mint pár évtizzel ezelött. Szellemi világunk körében az eddigieknél eszményibb irányu eszmék vezetnek. A realista halvány idők felett ma a korszellem új napjának hajnala dereng, mely más irányt jelöl ama számtalanszor leszött korszak közérzésének, gondolkozása — és cselekvési akarátának. A néma éjszakát az új idők hangja ma a mythologiai typhon harsonájával veri föl. Az álomöldöste világ „kicsinyes és törpe, léha és erőtlen, de jószivü“ embere ma a teremtő-eszmék s egyetemleges munkásság kormánypálezájának intésére néz. Ma esodák következnek, mert esodák történnek az idealismus mindenható erejének nyomán mindenütt. Átalakul az ember, új lesz szokása, viselete, érzése, szava, izlése, bűne, erénye, morálja, vallása, bölcselmi felfogása és minden cselekedete. Mert az idealismus *átteremti a viselt világot*.

Többek által elfogadott állítás, hogy talán az idők járásának egy változatu, de örök és ki nem játszható „hullámvonala“, „törvénye“ szerint; — vagy azért, mert az eszme-mozgalmakban a hanyatlás után az emelkedés a dolgok természetes rendje — az emberi törekvés ma csakugyan az eszményiség felé irányul, vagyis ma idealista világban élünk.

Közönséges észszel azt gondoljuk, hogy az idealismus azért idealismus, hogy annak idején az emberiség régi és új, de forrón szeretett minden ideáljaiért egyenlően küzd, fárad, dolgozik. Ideáljaink egyetemlegesen fölkaroltatnak s az ideálok ihlető hatalmát semmi sem korlátozza; korunk tetszetős formát

ölt, a dolgok és valóságok idealisak; az emberek olyanok, hogy kívánni sem lehetne helyettök másokat... Pedig másképpen van! Mikor óhajtjuk mi, eszményiség hivei, hogy az idealismus adja áldásait e kor fiainak, abban az óhajtásban — a Zebedeus fiaival nem tudva, mit kérünk — úgy látszik, az a kikötés foglaltatik, hogy az idealismus valahogyan ne merje minden hitnek és fajnak értelmi és érzelmi, ész- és szivbeli ideáljait egyenlő rangra emelni, egysorba helyezni, mert az úgy is hiába; a „kitörő erkölcsi érzés“ nem tür ilyeneket. Uralmi vágy — oly cél elérésére, mely új eszmények lelkesedésével gazdagítja a közfelfogást; szellemi hatalom a végett, hogy kiforgassa sarkai-ból e százév társadalmát; az értelemnek elsőszülöttségi joga, mely feltétlen engedelmességet kíván a kedélyvilágtól; gondolat, mely merészségében előnybe teszi magát az egetvivő érzelmekkel: együttvéve ez az idealismus. Az értelem érdekeinek az eddigieknél még erélyesebb fölkarolása — a XX. száz ideálja!... — Hiszen csak halljuk magától a böleselőtől, hogy mi az idealismus?...

„Az idealismus semmi egyéb, mint az emberi ész uralma a sziv fölött, a gondolkozásé az érzés fölött. Az emberi ész az eszmétől segítve kitör a realismus szűk köréből, kétségbeejtő bilincseiből s magasabb erkölcsi, szellemi és aesthetikai színvonalról tekintti az embert és világot. E magasabb szempontnak köszönheti, hogy máskép jár el, szövetkezik tetteje, e tetterő azonban a világ és emberiség, a nemzet és haza eszméjeért hat és fárad; míg a realista csupa részvét, jóság, lágyág, mert szűk körében nem tudja nézni a szenvedést, a nyomort. Az idealista is részt vesz mások szenvedésében, nyomorában, de lelke a magasban csak a közérdeket, a közjót látja.“¹ — „Az idealista eszmékért lelkesül, neki magasztos céljai vannak, szent előtte a haza és nemzet, a világ és emberiség, a moral és kötelesség; a közérdek és közjó, ezek tettere buzdítják és élni kíván.“² — „Ma nem közönséges erővel lép föl a patriotismus, nem csekély az imperialismus, nemzeti jogokat, vivmányokat követelünk, a tárgyiasságból kivetkőzve tudunk gyűlölni, mint a francia, a német, a bolgár, a szerb, a horvát és a többi nemzet, kivált őt-hat év óta embertársaink túlesapni látszanak minden mérté-

¹ Bodnár: I. m. — ² U.-o.

ken, figyelmünk a vallás és erkölcs felé fordul, sokan buzgón látogatják a templomokat, növekszik az atyai, a fejedelmi, a papi tekintély, mindenki nemes akar lenni, sok ezer állami tisztviselő és rendőr atyáskodik felettünk, tömérdek védő, gondozó törvény örökődik, vigyáz reánk, a párbaj, a lovagiasság tetszetős valami, a hadsereg hallatlanul emelkedett számra nézve stb., idegességünknek, lelki bomlásunknak alig van határa, örülten hajhászszuk a versenyeket, a ló- és más versenyeket, nemzeti és hazafias ünnepekre ezrivel tódul az ország minden lelkes polgára; mindamellett szelidebbek, higgadtabbak, békésebbek levénk, nem keressük oly szenvedélylyel a harcztot, mint atyáink¹. — Az idealizmus alatt a nagy, összefoglaló eszmék háborgása, zajongása tetszik². — „Az idealizmus egyik fővonása a jellemek alakításában a sóvárgás, epedés; a realizmus külsőségei, formáságai neki csak hiu szokások, hideg feltételek, melyek békóba szoritják a szív igaz érzéseit. Az idealizmus gyűlöli e formaságokat³. — „Az emberiség realizmusa szülte a kereszténységet⁴. — „A katolikus visszahatás — az ellenreformatio — az idealizmus hódítása⁵. — Vagy végül: „Nemünk egyszer egységben látja a szép, jó és igaz eszméit, egységben látja a mindenséget és benne az Istent, a családot és benne az anyát, az egyházat és benne a papot, az államot és benne a fejedelmet: az egység, az összetartozás, a tekintély, a hagyomány, a rend, a fegyelem e képviselőit. És szükség van erre a visszatérésre, mert ha az ember egyenesen haladhatna a szabadság ösvényén, mint a napsugár, örjítő sebességgel jutna a családi, állami és egyházi élet teljes felbomlásába. Szükségünk van e korszerű, rythmusos, hullámos haladásra, mert nem bírnók kiállani érzésünk, gondolkodásunk e rohamos átalakulását és mindnyájan beleőrülnénk⁶.”

Már csak e kiszakított mondatokból is — úgy hiszem — elég világosan kitűnik, hogy mi az idealizmus, mint bölcselmi elv Bodnár szerint. Hanem azért tekintsük csak mélyebben a kérdést. Úgy fog kiválni, hogy korunk e kiválóan érdekes tör-

¹ Bodnár: „*A tragédia*“.

² Bodnár: „*A pessimismus és misticismus*“.

³ Bodnár: „*A jellem*“.

⁴ Bodnár: „*A tragédia*“.

⁵ Bodnár: „*Mi a bölcsészet?*“

ténelmi tüneménye voltaképpen miket foglalt munka-programmjába. A fa az ő gyümölcseiről ismertetik meg. Az ige a testből, melylyé válik, a theoria az életből, melyben érvényesül, az eszme a tényekből, miket felidéz. Hadd beszéljenek hát a tények . . .

A nemzetek ma kivétel nélkül a haladás országába kívánnak bejutni. Jelenlegi életüket a szellemi harc és a hatalom tekintélyének érvényesítése jellemzi leginkább. A mi biztatót a multak intelme adhat, a mi szépet a jövő felmutathat, a mi a fejlődésre alkalmas, a hirnév-szerzésre jó, a történelmi szerepre czélszerű s a vagyonban és helyzetben nyomatékos és befolyásos: mindaz egyesítve van nagy czéljaikra. Az egymással való érintkezés, a diplomacia nyelve: „csupa válogatott kifejezés, óvatos, vigyázó; némelyek iránt hideg, kimért, feszes; csak rendkívüli esetben bizalmas“. Hanem ha legesekélyebb érdekét bármelyik a másik által veszélyeztetve hiszi, vagy elfogja lelkét a terjeszkedés tüzet-fuvó vágya, az arany, a gyémánt éhsége, a gazdagulás reménye, vagy a kincsnek szomja: ledobják az álarcot s a nemzetközi sima és mézédés nyelv helyett beszél a nemzeti erő — szuronyok hegyére, ágyuk öblébe kerülve. Hiába a szűkebbkörű közvélemény tiltakozó moraja, hasztalan annak tudata, hogy évtizedek óta már épül a békesség temploma, hol jövőben a nagyhatalmi érdekek által üzőbe vett kiesiny nemzetek életüket menthetik meg: a harc lármája közt elesitülnek annak hangjai, hatás nélkül maradnak ennek intelmei s a sokat magasztalt hadi erények büszkén mutogatják a katonai vitézség óhajtott csodáit. A burok sorsát az angol politika Dél-Áfrika égető homokjába temeti; Khina esetében Európa hatalmas uralkodója kimondja: „nem kellene a foglyok“; a lengyelnek nem szabad többé busongani hona romjain; a finnnek golyóval kell eltávolítani faji-jellegének tipróját; a most folyó orosz-japán háboru egyrésztől nyilván zsarnoki hajlandóságból hullámsírba viszi népek millióit, másrészt jogos érdekekből ágyuk kereszt-tüzébe dobja csak most teremtett civilizációját . . . S ha a pusztítás démonának hullatakarta csatamezején a XX. száz eszméivel odavezetnők azt a fegyveres kezét szívverésének megtapogatására, aligha találtatnék hőse a faj-irtó háborunak, ki Vitelliusszal felkiáltana: „Ennek a vérnek rózsailata van!“ . . . Dagadó kebellemlegetjük a csendélet unalmas óráin, vagy ünnepi pillanatainkon, hogy minő nagy anyagi és szellemi haszonnal

járna az általános lefegyverezés, a fegyveres czifraság létemésztő nagyzási hóbortjának megszüntetése; de a béke fejedelmi áldásainak háborgatások elleni biztosítására, a vértelen háboru eszméjeért — e kétségtelenül „*legmagasabb*“ emberi „*érdek*“ eszméjeért — e véres korban mégis alig tétetett valami . . .

Ez a jelen! De hát a jövő? A korok — úgy mondják — megisméltődnek. A mozgás „*körszerű*“. Ki tudja, nem ragadja-e meg egy új bábeli-kolosszus eszméje a hatalom lelkét s a jövő nem nemzetek fiainak szeretetben összekapcsolt hulláiból fog-e hidat verni vérfolyókon át? . . . Ki tudja, nem születik-e az új Xerxes, ki a hadait elnyelő oceánt vesszőcsapásokkal fenýíti meg; Caligula, ki az eget is párviadalra hívja; egy új „*hajnal vagy ég-fia*“, kinek kannibal-lelke milliók vérétől ittasan, kardjára esapva üt kacaját Európa szabadságából? . . . Hogy is mondja egy japán tudós: „Dsingiz-khán az új-kor találmányaival kezében ellenállhatatlan!“ . . .

Ide vezethet „az idealismus“! . . .

De lássuk politikai téren! . . . Sajnos, itt is megtermi gyümölcseit a „tekintély“. Az állammá egyesített fők és szívek tengere fölötti kormányzást ugyancsak a haladási visszaesés lelke járja át . . . Egy czélja van: sikerhez jutni. Egy szabálya: megtalálni a versengő felek között a tovavezető irányt. Szövetkezik, ha czéljára más eszköz nem vezet, a társadalom salakjával is. Megveszi pénzen a meggyőződést, odakinálja aranyát a becsületnek, eltékozolja — ha kell — a szellemi erők legjavát. Kieszeli a különféle zavarok, helyzetek között az érvényre, a felszínre jutás szerepét s aztán nem törődik, hogy „a sajtó kebel“ kimerült már a várakozásban s hogy az olympusi nyugalom csak a Cocytus hallgatása árán vásárolható. Latolja a veszteséget, mi egy kivándorló után származik, ismeri a statistika minden számoszlopát s mikor a nyomor türhetetlen, az agyonhajszolt ordit, akkor aztán jön a segítséggel is, mely sokszor nem egyéb szívtelen szemfényvesztésnél . . .

Jellemző sajátságai „az idealismusnak“, miket megtalálunk a társadalmi életben is!

Akár a magasb-, akár a közép-, vagy alacsonyabb fokon levők sorsát tekintsük s akár a szélső-, akár a közép-, vagy legcsekélyebb idealismus szempontjait vegyük, a hova csak szemelhat, a társadalmi nagy test minden izületében a merevség, az

agyonszervezettség, a gyengülés, az elernyedés csirája rejlik. A közlekedés óriássá nőttével nő a műveltség mindenfelé; a civilisatio a gőz s a villany szárnyain száguld a földszarkokig; de e civilisatióról találóan jegyzi meg egy francia író, hogy „olyan, mint az egyiptomi lotusz-virág, melyben a víz fölött a gyönyörű fehér vizi-rózsát látjuk, de ha gyökerét keressük — iszapba jutunk“. Az emberek riasztóan nagy többsége az anyagvilág bálványainak térden-kúszva hódol s mig üdvözülést egyedül abban vél találni, rajta telik be a mythologiai hősnek, Tithonos királyfinak szerencsétlensége, ki örök életet nyert az istenektől, de elfelejtett kérni örök ifjúságot is . . . S mintha csak minden emberi szenvedély — a legutolsó is — hivatva volna fénynyel és meleggél árasztani el a kor társas életét, talán soha annyiféle mozgalom nem volt az elvont elvek kultúrájával indítva, — „tárgyiasság nélkül“ — mint manapság!

Némelyek látják működésükben korunknak fáklyáját; mások erősen álmodoznak a jövő zenéjén. S mig amazok a sötétségben bukdácsolnak s az éjben lengetik lobogójukat, hogy annál bátorosabban üzhessék az érdekhajszka mesterfogásait; emezek oly szédítő ütemben kívánnák lejátszatni a jobblét korának előkészületeit, hogy eszméikhez méltán jelképül vehetnék a Michel Angelo sirkövét, ki Castelar szerint, „midőn látta, hogy a szabadság eltűnőfélben van, vésőjével egy sirkőre véste rá, hogy „közeledik az éj“. Itt vérdíjat szednek a tulajdonjogi érdekekre és biborokra; amott a hatalommal és tekintélylyel rút hizelgés üzi ördögi játékait s nem rontja semmi bámulatot érdemlő legszebb perceit . . . Emitt: az ifjú sziv összes bája — sirva-futó felhő, a dermesztő guny előtt, mely e kor kinevelt ifjainak ajkán trónol; távolabb: a társadalmi lét magasságába alantás fokról feljutott egyén vissza nem nézne a közélet pusztuló „por“-ára, félvén, hogy mint Lóth felesége, megmaradott érzülete — kővé dermedez . . .

A tudomány keresi a bölcsesség kövét a tudás óriási tájékaiban, „disputál Salamonnal a czedrusfától kezdve az izzópig“; előre tudja a Mont-Peleé kitöréseit; felszámolja a Mars lakóit; fejében hordja a világ könyveinek minden betűit: de feleletet adni magamagáért nem tudna abban, hogy a moral felé miért nem mentek hát előbbre az elmék általános nagy hatalmától? A művészet szolgálja a szép és igaznak czéljait; de a szentek-

szentjétől a bűn aljasságáig válogatás nélkül keresi az új hatás emeltyűit; s míg elve: „gondolj merészet és nagyot“, lázasan kiált föl a jobb izlés: „meg ne szentségtelenítsd kontár kezekkel az ember-szív örök ideáljait!“

A gazdasági kérdések megoldásra várakozó feladatába bele-dobbannak a társadalmi szervezetek zászlóaljai. A törvényszéki tárgyalásokba — az alperesek puskagolyói. A jogmegosztás elvéből himet varrnak az utcák vértől szennyes öltönyeire. Az emberi szabad meggyőződés igazi neve: tekintély elleni merénylet, mely árulkodásra tanít . . . Titkolt ösztönök, vágyak apró tüzei pislognak a közélet mezején; de azért a társadalom szilpos tagjai előtt térdek-fők hódolnak. Akció mindenfelé; de a tettvágy csak alkotás nélkül marad, mert a Caesarok „Capitoliumán minden csöndes“.

Honnan, miért volnának mindezek? Ha nem azért, mert — mint jól írja bölcsező irónk: — „kitört az idealismus?“ És annyi reményből — jogosulatlanság; hitből — fantasmagoria; tekintélyből — csalatkozhatatlanság; rendből — az ellentétek lelketlen uralma; tiszteletből — tömjénezés; szépségből — bujaság; ruházatból — látszat; ételből, italból — dobzódás; gazdagságból — pazarlás vagy lopás; hatalomból — zsarnokság; hivatalból — kereskedés; lovagiasságból — gyilkolás; nemességből — kérkedés; eszmékből — utópia; vallásból — kétszínűség; névértékből — czimkórság; az emberség névtelen katakombájából — a külső érték aureola-fénye: miért bizonyult oly kiváló hatásúnak, ha nem azért, mert „nagyot, merészet gondolni és akarni“, vagy „a tekintély iránt áhítattal eltelni“ — egységben látó korunknak jellege? . . .

De még eddig nem szóltunk azokról, mikben „a *sentimentalis rajongás*“, e szembetűnő idealista vonás tünetei látszanak, lépünk azért ennek valódi terrenumára — a vallási élet terére.

A vallások bevallottan, különbség nélkül az „Isten országa“ és az „egy akol és egy pásztor“ jézusi gondolataiért, e gondolatok életéért folytatják küzdelmüket. S küzdelemteljes életük legfőbb eszménye: maga az Isten, ki alapja is, végeztelje is egyúttal erkölcsi cselekedeteinknek. Igen, alapja, mert ő az a tökéletes *ideal*, melyhez kell nekünk embereknek, a mennyiben lehetséges, cselekedeteinket alkalmazni. De az Isten erkölcsi

eSelekedeteinknek egyúttal végezelja is. S hogyha most már számbavesszük azt a nagy befolyást, melyet a vallás, a maga korlátoktól ment tiszta fenségével, az örökkévaló Isten nevével és tekintélyével ekként az emberiségre gyakorol; ha megfontoljuk, hogy a multban minő lelki átalakulásokat idézett elő, hogy egy Saulból Pál, a parancsoláshoz szokott vakmerő gőg büszkeségéből keresztényi engedelmes lelki alázat általa lett; hogy a bűnös megtért, a hatalmas, ki megszokta szolgának tekinteni a gyengét, szolgája lett a kereszténységnek; ha meggondoljuk, hogy sohasem volt nagytekintélyü emberi bölcsesség, vagy szellemi hatalom, mely a vallás isteni aegise alatt vivott hódításait csak meg is közelítette volna; ha megértjük, hogy mennyire más a lelke, szellemi élete, gondolat- és erkölcsi világa a pogánynak, mint a kereszténynek; s nem mindegy az, hogy sötétségben tartja-e az ó-hit babonája, a mesés istentisztelet, vagy világosságra viszi-e a szabadelvü kereszténység: bizony akkor számot kell vetni s ha valahol, úgy itt e téren kell számot vetni azzal, hogy mi az idealismus s hogy hús- és vér-e, vagy üres szólásforma-e?

Channing mondja: „éppen ez az utolsó tárgy, melyben az egyének szabad volna magát a mások parancsszavának alárendelni“. S tudja a történelem, hogy mennyire igazat mond. Hiszen nyilván mutatja, hogy a tekintély mily sokszor vezette az egyént tévútra... A tekintély adott kardot az egyének kezébe, hogy az „összefoglaló eszmék“ parancsából támadja meg saját függetlenségét, nemzetét. A tekintély orthodox zsarnok szerepe játszott, midőn az uralkodó egyház agyaglábakon is — bár a pusztulás apokalyptikus órája fölötte kongott — meg tudott állani, mint a haladás czáfolata, mint kivétel a fejlődés törvénye alól. A tekintély volt a pedestal, melynek lépcsőire keresztény királyok mentek felölteni felavatási fehér ruháikat. Ez volt az oltár, mely előtt meghajolt és meghódolt minden, csak azok, kik az oltár mellett álltak, feledék el, hogy ők is *áldozók*. Ez ma az események eseménye, midőn az állam és egyház közötti viszony — európai problémává kezd kiszélesedni. És ez fogja elhozni azt a zsarnoki exaltatiót, hogy időnként és helyenként a pompával, a keresszettel, az egyenruhával a tömeget még megkisértik lekötve tartani...

Minő eredményeket fog ezen kívül létrehozni még, nem

tudjuk, de azt igen, hogy e tekintély akár kiközösített, akár kiközösítettet; akár államszervezettel birt és a népek milliói fölött uralkodott; akár szőrcsulában vezekelt és a Jób panaszait, vagy a Jeremiádot ismétlé; akár birói széket, akár orgiákat ült; akár közvádoló vala, feje fölött az igaz ügy vértanuinak szellemével, akár mérget kevert, azon a helyen, hol az első keresztények, mint testvérek szerettek, mint Isten fiai ihlettel imádkoztak: a tekintély a maga létalapját nem a kereszténységben birja s nem az egyházi egység, hanem a hit lényegében és a szeretet teljességében nyilatkozó egység és közösség volt Jézusnak eszméje!

És — fájdalom — tudjuk azt is, hogy a tekintélyi intézmény — bár még csak szellemi jellegű — „idealismusunk“ napjain kezd egyre nagyobb arányokat ölteni. Minden erő árnyékká halványul hatalma előtt . . . A szabadelvűség beteg — s kondulnának is már fölötte a klerikalis lélekharangok. Beigazul, hogy nemcsak az emberek, az idők is újjászületnek — unokáikban. S mint jól jegyzi meg erről Tóth B., nem más a mi korunk, „mint az elektromossággal világító XVI. száz“; s ifjúsága: „a telefonon suttagó loyolai szent Ignác“.

Nemzeti jellemére műveltségünknek kezd ráborulni hát ugy-e a tekintély-hit árnyéka? . . . Növekedni fog a pápai hatalom, melynek uralom kell a lelkiismereten? Szaporodni fog a zárdák és monostorok száma? Az egyénnek csak a katechismusok szemüvegén szabad vizsgálni Istenét, mert az ihlet csak azokat szállta volna meg? S aztán a vallásos fogalmak még fordítottabb arányt öltenek a kor műveltségével? . . . Visszajön ugye-e a középkor hatalma, a pokol borzalma, vagy az engesztelhetetlen haragu Jehova boszuja? Lesz vakhit, mely a sötétben tapogatózik; lesz süket hit, mely megátalkodott a maga félszeg nézeteiben. A vallásosságból lesz — indulat örjöngése; Isten nevéből a képzelet mámora; lesznek félreértések veszedelmes úton; theologiai ütközetek; lesz egy sajátságos, szellemileg a középkor féligmult rejtelseiben élő oly világ, mint Chateaubrianddal szólva: „ama Themistokles-szobor, melynek fejét a mai athénebeliek levágták, hogy helyébe egy rabszolga fejét tegyék“ . . . Avagy lesz talán oly idő, hogy a lelkiismereti szabadság szent hite újra csak „türve“ lesz s mindennap új sebeket kap; s a Brutusoknak Tarquinius udvarában pirulva

kell imádniok a tekintély Istenét, nagy dicsőségére annak a multnak, mely böles tapasztalataival a haladás útjára mutatott!

Mindezek lehetnek! Egyet-más belőlük már van is! Krisztus *turini* szemfödele vita tárgyát képezi a francia akadémiások előtt; ráimádkozással való gyógyítás talajt nyer a legprotestánsabb fészekben is. Ápolják mindenfelé a bigottság gyökerét, nevelik a sötétség szellemét. Nézőpontjai fogva tartják a népfajok öntudatát; kaput zárnak a fölvilágosodás előtt; bástyával veszik körül a hívő kebelt, felhőkbe burkolják a hit tárgyait, melyeken nem tud áttörni az Istenség fenséges arca, s aztán míg álomba ringatják a lelkeket — az uralmi szenvedély sárral dobálja meg a vallási közszellem hőszin öltönyét. . . Szóval a XIX. százév levegőjére kiszabadult foglyot, a felvilágosodás emberét, mindenfelől fenyegeti a veszély, a tekintély, a bilincs! . . . S távol legyen, hogy itt, csupán külső okokat keresnék, ellenkezőleg — ezekben is azt a sajnálatos tényt látom kifejezve, hogy a korok „visszafiatalodnak“. . . Hullatja gyümöleseit a kor beteg lelke. A vallási szertartások érzéki kultusza, bár a ridegségig lithurgikus, nem hatástalan, nem téveszti el a hatást. A cifra pompa, a hagyományos fényűzés — bár nem melegít — de csábit. . .

Mindezek összevéve — kétségen kívül — az emberiség ideáljai nem lehetnek. Nem pedig azért, mert irányuk hibás és veszélyes. Hibás és veszélyes a nemzeti, a politikai, a társadalmi és vallási élet szempontjából egyaránt. . . Hibás a nemzeti létre nézve, mert az és annak tudományos, művészeti, irodalmi, társadalmi és családi jólléte, fejlődése, szerencséje és virágzása e száz év szellemében békét kíván, békét követel. . . Hibás a politikai életben, mert puha érzéssel, vagy ép' az érzelmi tényezők számkivetése mellett nincs a világnak idealistája, ki nemzetének érzelmi világát tökéletesen megértené, vagy annak nagy céljait elérhetné. . . De hibás a társadalmi létre nézve, mert eszmei tudományok mellett is szív-idealok ereje nélkül, az érények egy tetemes részét fenyegeti a feneketlen mélység; és hibás a vallási életre nézve, mert a sentimentalis rajongás feladata nem az, hogy herostratoszi dicsőséggel dülje föl a lelkiismereti szabadság békés templomait, hogy békóba szorítsa az ép lelkű embert a hamis istenek imáadásának nyügeivel, vagy oly elfajulást fakaszszon, mely a törvényes területből kinőne,

avagy féltékenyen őrizze hitének fátyolát a megújulás szelétől. . . És veszélyes is „idealismusunk“ iránya. . . Veszélyes, mert képtelenekbe ragad; hirdeti az egyoldalúságot, mire a tudományok százada amúgy is nagyon hajlandó. . . Holott ész és szív együttesen teszik az embert az Isten teremtő gondolatának legszebb alkotásává. S „a talentumnak az erény és vallás fölé emelése átka a mi korunknak“. (Channing.) Föláldozza az egyént az egyetemes ideának; célja: egységben látni a szép, jó és igaz eszméit, de a szív szép, jó és igaz ideáljait kizárja ez egységből. Istápolja mindazon szenvedélyeket, melyek a bűn ostorait nevelték, melyek — bár hatalmasan ássák meg az események medrét — sok ezer szív-világot sepernek üresre! . . . Kikapcsolja a koreszmékből az alkotó részek szívvel fogható érdekeit; s mint mindenben, úgy ebben is a magasabb szempont elvét követvén, míg az elv: az erény önönmagáért való szeretete s a jóság magamagában levő szép jutalmának tudata theoretice csakugyan él, addig a legkardinalisabb érdekek mennek veszendőbe! . . . Hirdet irtóztatós eszméket, melyektől elvadul az emberiség ereje. . . De akármilyen irtóztatósak is legyenek azok, ha az emberek meghallják, lassan megszokják; azután akadnak gyengelelkűek, a kik megkedvelik; azután akadnak olyanok, a kik ezt végre is akarják hajtani, intézménynyé akarják fejleszteni és egyszerre benn vagyunk a legnagyobb veszedelemben. . . Elgyöngül az eleven erő, mert az erők edző mérkőzése nélkül, megszülemlött az olygarchia. Növekedik a gyűlölet, mert a külső kényszer alatt egységesített tömeg mindig szívtelen. Ez pedig a gyűlölség tápja. . . S vannak elnyomattatások, melyek alatt nyög a história!! . . .

De hát nincsen-e menekülés e veszély elől? De van! . . . A harmonikus ember! . . . Ezek sokasága! Észszel és szívvel a helyén! . . . Értelemnek és érzelemnek egyenjogúsága által! . . .

A korszellemnek anuyiban vagyunk rabjai, a mennyiben nem tudjuk a közjó és haladás csiráit beültetni az emberek seregének szívébe. Lapidó sulylyal csak addig nehezedik reánk az idő, míg felnőnek az egyént boldogító eszmék élettelmes galyai. A koreszmék addig birtokolják az emberiséget, a meddig föltűnik a jövőben az igazság, mi nincs kötve időhöz, körszerű mozgáshoz. Az ember sorsa addig lesz adva, mig maga tudja öntudata, lelkiismerete és szabadakarata által elhin-

teni a szép, jó és igaznak magvait az idők vetésibe; vagyis, míg az eszmék értékelésében való törekvéseknek a népben a legezélravezetőbb irányt adtuk. . . Az alkotó részeknek addig nem lesz létjoga az ideális korszellem idején, míg a lelki nyomorultak, szív-betegek, akarat-bénák, erkölcs elhagyottak, vallásilag szegények s más ehez hasonlókért nem adjuk sziveinket önzéstelenül. Az összes embereket boldogító eszmék csak addig nem bírnak eszményi módon érvényesülni, míg nem tudnak közérzéssé izmosodni a kultúra minden tájékain s biztos és gyönyörködtető emelkedéssel felszállani az emberiség egére; vagyis míg megértik mindenek, hogy a lét magasságaiba vágyó eszméknek két szárnya van: egyik az értelmi erők, gondolatok fölkarolása a szabadelvűség parancsa szerint, de a másik az érzelmieknek növelése, izmosítása. Az idealismus addig lesz olyan, milyen manapság, míg XVI. Lajossal *az a dicsősége: hogy szabad elméket urál* . . .

BÖLÖNI VILMOS.

Tordai diákok színi előadása 1713-ban.¹

II.

A „Vir Regius“ czímlapja.

VIR REGIUS
juxta eor Domini

ELECTUS,
hoc est:

Secundum inconsultam indomiti moris Populi Izraëlitici expetitionem declarati, super eundemque populum Regis constituti SAUL propter praevaricationem mandatorum Divinorum

REPROBATIO.

Illo reprobato, juxta liberrimum Domini beneplacitum electi, sortis infimae, in Regiam Majestatem suffragantis Populi Izraëlitici communi totius voto accepti, super Regnum eorundem constituti, et confirmati Regis DAVID

DECLARATIO.

Quae, impari licet tantae rei, majoris tamen aestimandae Divinae gloriae causa, Divinis ex Scriptis desumpta, sub Schemate Scenico adumbratur: et

Spectabili ac Generoso Domino

D. SAMUELI BIRO

de Homoród Sz.-Márton,

Sacratissimae Caesareae Regiae Principalisque Majestatis Inclyti Gubernii Transylvanici Consiliario, nec-non Tricesimarum Fiscalium ibidem Inspectori, Patrono et Moecenati suo in perpetuum colendo, ab ingenua Scholae Unitariorum ó Thordensium

Juventute, cum hoc lemmate,

OMNIS POTESTAS A DEO,

humilime offertur, piisque coram Spectatoribus, *Die 7. Mensis Septembris Anni 1713. declaratur.*

Excusum CLAUDIOPOLI, per S. P. T.

¹ Első közlemény megjelent folyóiratunk f. évi 2-ik füzetében,

III.

Ajánló levél a legfőbb patronushoz.

Spectabilis ac Generose Domine, mihi in perpetuum Colendissime!

INTER fumantes superioribus Annis correptae ferali incendio, inclinataeque fere in tumulum Patriae rogos, quibus tyrannis omnia exitialibus flammis involvebat immunitas, non sine dolore, parentantisque doloris luctu, tam oculis, quam affectibus, intuebamur luctuosam nuper fere desolati, sed nunc faventibus Divinis auspiciis Phoeniceis quasi alis resurgentis Lycaeï hujus Thordani solitudinem:

Sed non semper sine sole dies.

Interdum caliginosa nubila laeti comitantur soles.

Vindicatis igitur e mortuali pulvere Lycaeï hujus reliquiis, ad gratam apud posteros memoriam, ubi felix tantarum reliquiarum obtinuit incrementum, his diebus, non Musis, verum sudoriferis consecratis laboribus, non fabulosam antiquitati maxime gratam, verum seriam, sacro ex codice desumptam, sub schemate scenico, quamvis tantae rei impari, producit actiunculam.

Fas sit igitur Spectabilis Domine Nominis Tui Illustrium facinorum gloria in sublime evecti hic meminisse, nostrique laboris tenellas primitias Tibi a nobis debitas et dicatas coram exequi, easque eidem favorabiliter offerri patiari; ut sub Tuo Illustri Nomine, publicam tenuis noster profectus spectaturus lucem, suis e tenebris feliciter emergat, sementemque ponat in uberrimos aliquando fructus, primum Divini Numinis gloriae, mox honoris Tui, ac famae perennitati devovendos progerminaturam.

Ita voveo,
praetitulatae Spectabili Dominationi Tuae
aeternum devotus, STEPHANUS DERSI, Rector Scholae
indignus Unit: O Thordens.

IV.

A „Vir Regius“ programmja.¹

Praemittitur Inductioni primae Salutatio, et totius Operis
Declaratio.

*Az Elo^o Kimenetelnek eleibe-tétetik az Elo^o-ko^oszöntés, és az egész
Munkának Kimutatása.*

¹ A latin és magyar versekben előadott színmű tárgyának rövid ismertetése szintén latin és magyar nyelven.

INDUCTIO PRIMA.

Populus Izraëliticus sibi Regem more Gentium postulat; quibus jubente Domino Samuel Regis jus durum praedicat, sed non evincit.

ELSŐ KIMENETEL.

Az Izrael népe magának a' Pogányoknak szokások szerint Királyt kíván; kiknek-is az UR parantsolattyaából Sámuel a' Királynak tartozó kemény szolgálatot eleve meg-mondja, de meg-nem hallgattatik.

INDUCTIO SECUNDA.

Revelatur Samueli ungenus Rex, Filius Chis SAUL; ungitur in Regem; et ab eodem datis signis, et missis sortibus coram Populo Izraëlitico confirmatur.

MÁSODIK KIMENETEL.

Meg-jelentetik Samuelnek a' fel-kenetendő Király, a Chisnek Fra SAUL; fel-kenettetik Samueltől; ki-is e' dologról bizonyos jeleket adván, és sorsot vetvén, az Izraël népe előtt megerősítettik.

INDUCTIO TERTIA.

Vieti a Saule Philisthaei, maximo apparatu, consultiorique modo armantur contra SAUL, Hebraei, Rexque territi; Rex non expectato Samuelis adventu, stulte offert holocaustum, propter quod reprobatus a Domino dicitur.

HARMADIK KIMÉNETEL.

A' SAULTól meg-győzetett Filistéusok, okosabb hadi készülettel fegyverkeznek a Sidok ellen; melytől mind a' Sidok, mind pedig a' Király meg-ijednek. SAUL Samuelnek el-jövetelét nem várván, esztelenül áldozatot tészén, mellyért-is az urtól megvettetik.

INDUCTIO QUARTA ET QUINTA.

SAUL missus ad delendum Amalech a Domino, Agag eorum Regem, multamque praedam contra Divinum mandatum sibi reservans, inobedientiae arguitur; ideoque secundo reprobatus a Regno rejicitur. Reprobato Saule DAVID inter fratres minimus in Regem ungitur: quo Cythera psallente coram Saule, cum a Spiritu malo agitaretur, levius habebat.

NEGYEDIK ÉS ÖTÖDIK KIMENETEL.

SAUL az Amaléchtúnak el-törlésére küldetvén az urtól, azoknak Királyokat Ágagot, és a' sok prédát magának mivel megtarttya az UR parantsolattya ellen, engedetlenséggel vádoltatik, mellyért-is másodszor meg-vettetvén az urtól, országától meg-fosztatik. SAUL meg-vettetvén, Dávid az ő Attyafiai között legkisebbik, Samueltól

Királyságra fel-kenettetik: ki-is midőn a' gonosz Lélektől gyötrettető Saul előtt Musikájával énekelne, Saulnak könnyebbülésére lett.

INDUCTIO SEXTA.

Goliath Gigantem armis et fortitudine propria confidentem, sola funda DAVID occidit; caputque praecisum ab eodem Regi SAUL fertur.

HATODIK KIMENETEL.

Fegyverében és maga erőségében bizakodó Góliátot Dávid tsak egy parittyás követskével meg-öli; kitől is el-vétettetett feje Góliát-nak, SAUL Király eleibe vitettetik.

INDUCTIO SEPTIMA.

Audita SAUL sui, et David, comparatione, pessime illum odit: unde dum a Spiritu malo agitaretur, nititur David configere.

HETEDIK KIMENETEL.

SAUL hallván maga Dáviddal való össze hasonlítottatását, ezért ötet gonoszúl gyűlöli; melyre nézve-is midőn a' gonosz Lélektől gyötrettetnék, igyekezi Dávidot által-ütni.

INDUCTIO OCTAVA.

Prae metu uncti Regis Domini SAUL, David profugus diversa petens, Nabal sibi victum neganti mortem minatus, egregia Abigail uxoris Nabal oratione placatur.

NYOLCZADIK KIMENETEL.

Az URnak fel-kenett Királya Saultól való félelmétől, a' bujdosó Dávid, külömb-külob-féle helyeken bujdosván, a' tőlle ededelét meg-tagadó Nábált halállal fenyegeti; ki-is Abigailnak Nábál feleségének jeles beszédével meg-engeszteltetik.

INDUCTIO NONA.

Philisthaei contra SAUL arma parant; consulit Dominum: sed negligente illum Domino, jubet Pythonissam suscitari Samuelem, a quo suam suorumque filiorum proximam mortem ediscit.

KILENCZEDIK KIMENETEL.

A' Filistéusok SAUL ellen harcra készülnek; kiről megkérdeven SAUL az URat, ő neki meg-nem felel: mellyre nézve kényszerít edgy jövendőlkü Aszszonyt Samuelt fel-támasztani, kitől maga és fainak közel lévő halálokat ki-tanúlja.

INDUCTIO DECIMA, ET UNDECIMA.

Pugnantibus Philisthaeis adversus SAUL, ceduntur SAUL, et Filii ejus: de quibus accepto nuncio David, Regem, Fili-

umque Jonatham, (cui nimio adhaerebat amore) amare luget; nuncium interficit.

TIZEDIK ÉS TIZENEGYEDIK KIMENETEL.

SAUL ellen harczot inditván a' Filistéusok, el-esik SAUL, és az ő Fiai: kikről izenetet hallván Dávid, a' Királyt és Jónatist (kit erősen szeret vala) keservesen sirattya; 's az hírt hozót meg-öli.

INDUCTIO DUODECIMA.

Jussus Dei Oraculo David super Juda in Regem unctus declaratur, Regnumque ejus confirmatur.

TIZENKETTÖDIK KIMENETEL.

Meg-intetvén az Istentől Dávid, a' Juda Nemzetségén felkentt Királynak lenni ki-műtattatik, és az ő birodalma megerősítettik.

INDUCTIO DECIMA-TERTIA.

Declaratur Dominum secundum suam liberam dispositionem a se esse, constituereque omnem potestatem, in illisque eligendis hominum electionem esse irritam: ut, qui non externis qualitatibus dignum aliquem esse judicat; verum mente humiles, praeceptis ejusdem obedientes, eligit, praeficit, illosque ab omnibus venerari ac aestimari jubet, potenterque a suis inimicis illos defendit.

TIZENHARMADIK KIMENETEL.

Meg-mutattatik minden hatalmasságot az urtól lenni, és szabados el-rendelése szerint azt kinek-kinek adni; azoknak választásában és adásában az emberi erőt haszontalannak lenni; úgymint, a' ki nem külső tekintetre nézve arra valakit méltónak ítél; hanem azokat a' kik alázatosok, és az ő parantsolatának engedelmesek, választtya, rendeli, és mindeneiktől tiszteltetni 's betsültetni parantsolja, 's azokat gonosz ellenségeiktől hatalmason óltalmazza.

(Egyetlen főmaradt példány az unitár. főiskola könyvtárában.
Simén-gyűjtemény.)

V.

Színlap az első előadásról.

Actorum Nomina.

Saluator: Andreas Vargyas, Siculus *de eadem*, Stud.

Declarator operis: Franciscus Székely, Civis de Thorda *Secund.*

Angelus Domini: Albertus Szaniszló, Nobilis de Thorda *Secund.*

Samuel Propheta: Johannes Almási, Siculus *de eadem*, Stud.

Saul: Balthasar Konecz, de Kis-Solymos, Stud. p. t. Coll. Syn.

- Proceres Populi Izraëlitici*: Samuel Ujszékeli, Siculus *de eadem*:
Gabriel Józán, Siculus de Rákos: Daniel Fodor, Ungarus
de Szind: Petrus Hunyadi, Ungarus *de eadem*: Sigismundus
Rhaphaël, Siculus de Arkos, *omnes Stud.*
- Chis*: Franciscus Karátsonfalvi, *de eadem* Siculus, *Stud.*
- Servus Chis*: Franciscus Járαι. Ungarus *de eadem*, *Parvist.*
- Puellae aquam bajulantes*: Stephanus Fagarasi, Nobilis *de eadem*,
Secund: et Franciscus Béres, Siculus de Sz.-Mihályfalva, *Par.*
- Duces Philisthaeorum*: Samuel Rhaphaël, Siculus de Arkos, *Stud.*
Johannes Ajtoni: Georgius Kováts, *Cives* de Thorda:
Stephanus Almási, Siculus *de eadem*; *omnes Secund.*
- Servus Samuelis*: Martinus Járαι, *de eadem*, *Parvista.*
- Isai*: Johannes Sárosi, Ungarus, *de eadem*, *Stud.*
- Agág, rex Amalechitarum*: Michaël Árkosi, Siculus *de eadem*, *Stud.*
- David*: Johannes Simo, Siculus de Tartsafalva, *Stud.*
- Goliath*: Samuel Rhaphaël, Siculus de Arkos, *Stud.*
- Mulieres Psallentes*: Johannes Veress, Sigismundus Tsipkés,
Stephanus Kövendi, Franciscus Pap, Franciscus Fodor,
Stephanus Járαι, *Cives* de Thorda; *Omnes Parvist.*
- Servi David*: Georgius Székely, *Civis* de Thorda: Andreas
Jobbágy, *de Túr, Nobilis*; *utrique Secund.*
- Nábál*: Valentinus Sz. Iváni, *de eadem*, Siculus *Stud.*
- Abigail, Uxor Nabal*: Michaël Székely, *Civis* de Thorda, *Patriae
Stud.*
- Ancilla Abigail*: Johannes Csipkés, Siculus de Rákos, *Sec.*
- Pythonissa*, Alexander Sz. Mártoni, *de eadem*, Siculus, *Stud.*
- Regi David in Chorcis applaudentes*: Andreas Vargyasi: Samuel
Raphaël: Michaël Makai: Johannes Almási: Georgius
Csegezi, *de eadem, Nobilis*; *Studiosi*. Albertus Szaniszló:
Andreas Jobbágy: Georgius Székely; *Nobiles Secundani.*
- Spiritus mali SAUL agitantes*: Michaël Köpeczi, Siculus *de eadem*:
Franciscus Solymosi, *de eadem*, Siculus: Georgius Veres,
Siculus de Gálfalva; Matthaëus Kökösi, Siculus *de eadem*;
omnes Studiosi.
- Nuncius de cede SAUL*: Michaël Sz. Mártoni, Siculus de Homoród
Szent-Márton, *Stud.*
- Nuncius de adventu Philisthaeorum ad pugnam*: Sigismundus
Szaniszló, *Civis* de Thorda, *Secund.*
- Declaratores scopum totius Actus*. Martinus Gálfalvi, *pro temp.*
Exactor Scholae, et *Collaborator Etymologiae*, Siculus *de
eadem, Studios.* Alexander Sz. Mártoni, Daniel Fodor, *omnes
studiosi.*

His accedunt Musici, et Sales jocis mixti.

(A „Vir Regius“ programja előtti levelen.)

Közli: KANYARÓ F.

Ima october 6-án.¹

Úr Isten! eltűnt az éj sötét fátyolával, kárpitjait, fénylő napodnak áldott sugarai leszaggatták, hogy új hajnal ragyogó dicsősége hirdesse kegyelmed megújulását.

Uram! ez új nap hanyatló hetünknek utolsó reggele s mi napod megújulásával feljöttünk szent házádba, hogy megújítsuk fohászainkat, melyek vallásos ihlettel buzognak fel kebleinkből.

Tied a hála, ki törvényt és határt szabtal a küzdelemnek és nyugalomnak, a munkának és pihenésnek, a lankadásnak és megújulásnak. A változások árja felett csak te állsz oh Úr Isten változatlanul; te nem ismeresz lankadást, fáradságot és a te jóságos kegyelmednek határa nincs . . . Mi pedig elfáradunk a munkában, meglankadunk a küzdelemben s törekvéseinkben gyarló erőnk határt vet . . .

Oh hála neked jóságos Atyánk, hogy testben, lélekben megújulva ébredtünk fel hanyatló hetünk utolsó reggelére, hogy e napon is, kegyelmed gyámolítása mellett, felvegyük a vándorpálcát s haladjunk tovább a pályán, a melyen állunk s a cél felé, melyet előnkbe tüztél és emberi elhivatásunk szent kötelességeit végezzük hiven a te törvényed parancsa szerint.

Uram! benned bizunk. Valamint e hét elmúlt napjaiban gondviselőnk, segedelműnk, békességünk, erőnk voltál: oh légy e mai napon is minekünk mindenkben minden.

Világosítsd fel értelmünket, hogy törvényeid szüntelen szemink előtt legyenek. Vezérelj lépéseinket, hogy a te útidról le ne térjünk. Buzdítsd sziveinket, hogy a jó cselekedetek gyakorlásában meg ne lankadjunk. Erősítsd akaratunkat, hogy a bűnöknek ellentállhassunk s a kísértéseket legyőzhessük. Űzd el a harag, indulat és boszuállás nemtelen szenvedélyeit belőlünk és szentelj föl, hogy *lehessünk a te élő templomaid s a te szent lelked lakozzék mibennünk*. Munka és szorgalom, igazság és békesség, jóság és szeretet, erény és becsületesség: ezek vezé-

¹ 1900-ban.

reljék szívünk érzéseit, lelkünk gondolatait és kezeink minden mozdulatait e mai napon és egész életünken keresztül . . .

Midőn így könyörgünk áldott segedelmedért, engedd Uram, hogy e mai napon honszerető könyeinkkel és örömeinkkel is áldozhassunk neked . . .

Oh, mert e mai nap emlékezetére a fájdalom és öröm könnyei csodásan összevegyülve ömlenek alá szemcinkből.

E mai nap emléke a magyar Golgotha, Arad gyászterére vezérli nemzetünk emlékezetét.

Ma a magyar nemzet hű gyermekei könnyekkel áldoznak — népek és nemzetek nagy Istene — trónusod előtt.

Zokogó lélekkel szemléljük, mint ülik iszonyatos orgiáikat a hatalom véres kezü bakói . . .

Az árulás kifacsarta a nemzet kezeiből a szabadság fényes szablyáit, melyekkel „a névtelen hősök és félistenek“ csodadolgokat irtak a nemzet történelmébe . . .

Gaz árulás következtében *a szabadság elbukott* . . . s a zsarnok hatalom bakói megkezdték iszonyatos munkáikat. Megnyitották a börtönök dögvészes üregeit s a sebeikben fetrengő hősök ezreit, a hon legjobbjai: nehéz lánczokra verve, hosszú évek sorain át kínozták, hogy azokat, a kiket a harcok viharai megtörni nem tudtak, a hosszú és lassu kínok szaggassák szét, seny vesszék el . . .

S a tizenhárom vezért, a legnagyobbakat, a legdicsebbeket, oh türelmes Isten! bitóra vonták, mint valami gonosztevőket . . .

És hazánk egy bús temető lett! . . .

... bús temető . . .
Népetlen pusztaság,
Paloták és faluk helyén
Fű nőtt s fenyér virág.

Roppant zajongó városok
Utczáin hallgatás,
Sáppadt nők arcán siralom,
Bánat, szívzaggatás.

S kiket megkímélt a halál,
A férfi bajnokok —
Vagyontalan földönfutók,
Hazátlan vándorok.

Romok között erőtlen agg
Apák lézengenek,
Kik egy jövő szebb kor felett
Kétségbe estenek . . .“

Örömittas vad kozákok száguldó lovai taposták le a nemzet reményvetéseit . . . a leégett falvak és üszkös városok templomainak romjai között a vonagló nemzet zokogva sohajtott fel: Úr Isten, magyarok Istene! elfelejtkeztél-e rólunk? . . . Hát nem te uralkodsz-e már felettünk? . . . Nem a mi Istenünk vagy-e

már? . . Mit vétettünk ellened? Uram ne büntess! Uram irgalmaz: *megbűnhölte már e nép a multat s jövődöt . . .*

Hosszu éveken keresztül tartott a megpróbáltatás keserves ideje, de letelt *az átok sulya* s mikor már-már kétségbeestünk, megzendült a próféta szózata: „*Lesz még ünnep egyszer a világon!*“

„Még jönni fog, még jönni kell
Egy jobb kor, mely után
Buzgó imádság epedez
Százvezrek ajakán.

Ti gyászoló nők, őszült apák,
Gyámotlan magzatok:
Elgázolt honotok felett
Sziünjön siralmatok.

E porba omlott szép haza
Fel fog virulni még:
Van bíró a felhők felett,
Áll a villámos ég!“

És te Isten, magyarok Istene — megmutattad, hogy te a *mi* Istenünk vagy. A letiport hont *dicsőülten támasztád új életre . . .* A vérrel öntözött mezők *új barázdáin* magasbra nőnek immár az aranykalászkod, erőt adva a nemzet megifjult millióinak . . .

Oh hála neked, hogy újra láthatunk:

„ . . hármaz bérczen, folyók mellett
Sürgő csoportot, hangyabolyt,
Kék ég alatt, nyájas szigetről
Bibor habot, arany hajót.

Fényárban úszó palotákat,
Aranyos márványt, *templomot*,
Kunyhók felett fennlebegőben
Fehér angyalt, álló napot.

És nagy teremben *koronás főt*,
Bóles véneket, ősz szónokot,
Mérlegben ott színbe verődni
Igazságot, törvényt, jogot . . .“

Oh Uram! bizony a mi Istenünk vagy te: a szenvedésekkel is a mi javunkat munkáltad. Így engedted a Jézust is keresztre vonatni, de csak azért, hogy a sötétség emberei rémülve lássák, hogy *a te szented rothadást nem szenvedhet*. Megengedted, hogy a tizenhárom vértanu is rettenetes halállal haljon meg Arad Golgotháján, de csak azért, hogy őket a nemzet szentjeivé avasd s a halhatatlanság egében — jobbod dicsőségére ülted, mint a nemzet megváltóit.

Az eszme, az elv, melyért haltanak
Örök időken halhatatlanok.
Egyenlőség, testvériség, szabadság:
Örökké él, míg ember lesz s világ!
Bitó, keresztfa, vérpad — mind hiába!
Nem döntheti, mi szent halálba.
Az eszme él! s ti benne szent halottak —
Minekünk mindig föltámadtok.

A halhatatlanság dicső egében
 Istennél vagytok örök dicsőségben . . .
 Az Úr jobbára ültetett,
 Hogy onnan lelkesítetek :
 Hit- és hazáért küzdeni,
 S ha kell — dicsón elvérzeni . . .

Oh áldott légy Uram, hogy a te mindenható hatalmatad megdicsőítetted nemzetünk erőtelenségében. Áldott légy, hogy a megaláztatást dicsőséggé, a halált örökéletté s a nemzet siralmát örömeinkké változtattad . . . Hadd ömöljenek össze a fájdalom és öröm könnyei e napon.

Változzon át minden sirhalom, melyben mátyrjaink nyugosznak, egy-egy oltárrá . . . és érzéseink koszorui borítsák azokat. Zúgjanak a harangok az egész magyar hazában és minden honfiszív hálával áldozzon neked, magyarok Istene, hogy a vész idején mindig adsz nagyokat, megváltókat, kik a haza dicsőségét életök feláldozásával örökéletűvé teszik . . .

Adj erős hitet, hogy soha ne kételkedjünk benned s taníts el nem felejteni, hogy a vérkeresztségekkel tetted s teszed nagygyá nemzetünket :

„Hol legtöbb honfivér lépé
 A harczi síkokat :
 A népszabadság ott tenyészt
 Legszebb virágokat . . .“

Segélj meg, hogy e virágokat védjük, ápoljuk s örökség gyanánt hagyhassuk gyermekeinknek is. Add Uram, ha szükség, hogy vérünkkel tudjuk öntözni e virágokat, mint őseink, hogy azok soha le ne hervadjanak, ki ne veszzenek.

Taníts *hálával* emlékezni vértanuinokról s az ők dicső halálukkal ints bennünket :

„Romlott sziv és romlott elme,
 Kit hazája hő szerelme :
 Szép tettekre nem hevít . . .“

Ezekben kérünk, ezekben hallgass meg Atyánk, Istenünk, szent fiad a Jézus nevében kérünk. Amen.

RÉDIGER GÉZA.

Milyennek kell lenni egy igazi papnak?¹

Jelige: Tudományban, egyszerűségben s erényben tündökölj. (Jeremiás próféta.)

A mely szolgálatot vettél az úrtól, azt híven betöltsed. Kol. 4. 17.

Kedves afiai, szeretett öcsém és szolgatársam! Én e lélekemelő ünnepély alkalmával úgy érzem magamat, mint az a boldog örömapa, a ki kedves gyermekét nagy gonddal felnevelte, s végre megérte azt az édes örömet, hogy gyermeke kedve szerinti állásba jutott. Úgy képelem magam a mai napon, mint az a kertész, a ki egy gyümölcsfát éber gonddal ápolt s megérte azt az örömet, hogy élvezhette annak izletes gyümölcsét. Én is testvér bátyámnak a fiában, az én unokaöcsémbe, a kit én tizenkét éven át, mint második apja, szerető gonddal felneveltem, s a kit ti elhivatok lelki pásztortoknak: élvezhetem fáradságomnak gyümölcsét.

Nekem az volt a hő vágyam, hogy pap lehessenek. Azt a pályát is választottam. Fel is vagyok szentelve; mert egyházi törvényeink szerint régebben minden tanárnak, egyszersmind felszentelt papnak is kellett lennie. Szerintem a papi pálya egyike a legfontosabbaknak a társadalmi életben. S a szerint, a mint egy pap égi s isteni küldetését elismeri s betölti állását: áldása vagy átka eklézsiájának. Igen! a papi pálya fontos a társadalmi életben; mert miveltségénél fogva összeköttetésben van az úri osztálylyal, állásánál fogva pedig a köznéppel; tehát mintegy összekötő kapocs a két osztály között. Pap nélkül nem lehetünk el. Életünknek minden fontosabb pillanatában jelen van. Bölcsönket keresztelés alkalmával megáldja. Életünk legboldogabb pillanatában, menyegzőnk alkalmával házassági frigyünket megkötí, s koporsónkat megszenteli az örökéletre, ő kísér ki a temetőbe.

¹ Beiktató beszéd. Elmondott Kis-Solymoson, 1904. jul. 31-én.

De a történelem tanúsága szerint is a papi állás volt a legfontosabb; mert már az ó-korban az egyiptombelieknél a papi osztály volt az első, s a második a katonaké. S napjainkban is nem ez a két osztály uralkodik-e az emberiségen? Az egyik a szellem, a másik az erő fegyverével. A papok voltak eleitől fogva a népnek szellemi vezetőjük s tanácsadójuk. E nagy befolyásukat fel is használták s azzal sokszor visszaéltek. Hiszen tudjuk a történelemből, hogy a középkorban koronás fők is térdet hajtottak a pápák előtt; s egyik hatalmas német-római császár a kengyelét is tartotta a pápának, mikor lovára ült. De a különböző évszázak folyamán a papság „főben és tagokban“ megromlott. Eltértek az első ker. egyház minta egyházától. Az egyház vakbuzgó szolgálói az Isten kertjét szolgálatnak házává változtatták; s nem a keresztény szeretet, hanem a másképen gondolkozók drága és ártatlan vérével öntözték, saját önző céljaik elérésére hirdetve, hogy mindezeket Isten dicsőségére mivelik. Hanem — hála Istennek — ezek a szomorú állapotok és viszonyok megváltoztak. Napjainkban minden felekezetnek a papjai másképpen plántálnak és öntöznek az Úr szőlőjében.

És most hozzád fordulok kedves szolgatársam, szeretett unoka-öcsém, hogy e magasztos ünnepélyen a hivatalodra vonatkozó alkalmazást megtegyem. Neked hivatásod lesz az erkölcsi és vallásos igazságok plántálása és öntözése, az igazság és szeretet országának felépítése az emberi lelkekben; az emberiségnek szellemileg leendő tökéletesítése; a te hivatásod lesz a népművelésre áldásos hatást gyakorolni s a nép szelleméhez a közhasznu ismeretek befogadására utat nyitni; a te feladatod lesz emberi természetünk magas törekvéseit: a kötelesség érzetet, erényt, szívbéli kegyességet, áldozatkészséget, emberbaráti szeretetet, erkölcsi hősiességet és szellemi dicsőséget lelkes buzgalommal ápolni, ha mindezeket meggondolod, azt hiszem, elismered, hogy a földön a papi hivatalnál fontosabb és magasztosabb állás nem lehet. E fontos állásnak hatása és hasznossága pedig attól függ, miképen töltöd be. Te egy olyan vallásfelekezethez tartozol, a melynek már dicső emlékezetű alapítói elismerték a ker. vallás fejlődhetését. Innen van, hogy lánglelkű s nagy tudományú apostolunk, Dávid Ferencz is a reformációnak legszabadelvűbb és legnemesebb hajtását — az unita-

rismust — fogadta el s azt értelmének erejével és szívének élővizével utolsó lehelletéig oly odaadással öntözte. Mi is, mint őseink, azt valljuk, hogy a vallás, mint minden egyéb, a fejlődés törvénye alatt áll s e szerint halad az emberiséggel és a korszellemmel. A mi vallásunk a lelki szabadság, az emberi méltóság vallása abban az ő eredeti alakban és tisztaságban, a mint azt Jézus tanította. A mi vallásunk élet és szellem. Épen ezért neked, a ki ennek szolgálatába állasz, a modern műveltség és tudományosság színvonalára kell emelkedned, hogy az értelemre és szívre együttesen hathass. Mivel pedig vallásunk a fejlődés elvét magából soha ki nem zárta, sőt annak jogsultságát mindig elismerte és hirdette: méltán elvárhatja tőled, hogy azokat az ismereteket és igazságokat, a melyeket — értelmű fejlődésével és lelked időről-időre meg-megújuló inspirációjával, — megismersz, felfogod, átérzed és az igaz meggyőződés erejével s a szent lelkesedés melegével hirdeted.

Bátoríthat téged ebben az a fenséges példa, hogy Angliában és Észak-Amerikában, — hol Bostonban 31 unitárius templom van — a világ két legmiveltebb nemzetének értelmes fiai és leányai között élő hatalommá lett és pedig nemcsak a szószékeken kivívott diadalai által, hanem azon hatásánál fogva is, a melylyel a hívek gyülekezetében s az élő társadalomban az igaz ember szeretet, a jó tettekben nyilatkozó valódi kegyességet mindinkább felszínre jutni s mind általánosabbá válni segítette. E szellemi és erkölcsi hatást igyekezzél te is elsajátítani és gyakorolni. Szemlélődéseidet terjeszd ki az emberi élet minden főbb mozzanataira, mint azt a nagy Channing tette; mert a vallásnak csak akkor van igazi és maradandó hatása, ha az emberiség egyetemes viszonyaihoz alkalmazkodik. Ismereteidet gazdagítsad különböző forrásokból; de különösen az Isten két könyvéből: a fenséges igazságokat hirdető természetből és — a nemesak tartalmában, hanem még előadási alakjában is — soha el nem évülő evangéliumból. Tanulmányozd a nagy elméket, kiknek az örök igazságokról mélyebb felfogásuk van. „Fejedben tudomány, szádban az ige, szivedben kegyesség legyen“. Törekedjél arra, hogy mint a wakefieldi lelkész, kinek eklézsiája, melybe béköszöntött, arról volt nevezetes, hogy az előtte való pap büszke volt, a legények nem házasodtak, s az emberek a korezmába jártak — egy néhány év alatt oda vitte, hogy szálló

igévé vált, hogy Wakefieldben három dologra van szükség, t. i. „egy nem büszke papra, korcsmába nem járó emberekre és nőtelen agg legényekre“. Továbbá viseltessél meleg érdeklődéssel eklézsiád növendékei — a jövő reményei és zálogai — iránt; gyűjtsd őket vasárnapokon magad körébe, s tanító társaddal, kivel egyetértésben élj: oltsd fogékony lelkökbe, szivükbe nyájas modorral, világos és értelmes nyelven a vallás-erkölcsi elveket és az életre kilátó igazságokat s öntözzed keresztényi szereteted tiszta vizével s mindezeket úgy cselekedjed, mint Pál apostol, — Istennek tulajdonítva a dicsőséget — érezvén, hogy: „Sem a ki plántál valamit, sem a ki öntöz, hanem Isten az, a ki előmenetelt ad“.

Végezetre, az értelmi fejlettséget, benső ihletet s a mély vallásos buzgóságot igyekezzél egész lelkedből nemes és fedhetetlen jellemmel, az az: példányszerű élettel párosítani. Lebegjen szüntelen előtted, mint magasztos ideál, ama legnagyobb emberbarátnak — a Krisztusnak — jelleme, a mely oly teljes egysége az erkölcsi szépségnek és fönségnek! . . . Az ő vallásának és tanításának ereje és bámulatos hatása az ő kiválóan vonzó és egyszersmind elragadó példájában állott. Ő mindig úgy cselekedett, a mint érzett és beszélt. Nála a gondolat az akarattal s a beszéd a cselekedettel egy volt. Ő mindenben maga járt elől szép és nemes példaadással. Igazi papi jellem nélkül munkálkodásodnak nem lesz eredménye, nem fogja azt isteni előmenetel kíséрни. Hiában hirdeted a szószékről: „*Kövessetek engemet*, mert én igaz szerény és alázatos vagyok; ha az életben másképpen cselekszel. Az egykori pap, ki a pálinkát nagyon szerette, így szólott hallgatóihoz: Ker. Atyám fiai! *a miket nektek mondok, azokat fogadjátok meg, de engem ne kövessetek*“. Te légy józan életű s prédikáld azt hallgatóidnak, hogy:

„A pálinka gonosz ital,
A ki issza, hamar meghal.
Nyárban lankaszt, télben fonyaszt,
Okos ember, nem issza azt.

Ugy van, kedves pályatársam, az igazi jellem, példányszerű élet: minden ékesszólásnál sokkal hatalmasabban beszél. Ezt tartsd mindig emlékedben. Utolsó szavam s kérésem hozzád még csak az, hogy politikai kérdésekben tartózkodó légy, mert akármelyik párthoz állasz, megsérted a másikat s ezzel gyülő-

letet szerzel magadnak. Ez nem azt teszi, hogy a társadalmat mozgató kérdésektől teljesen visszavonulj, sőt ellenkezőleg erkölcsi kötelességed hiveidet értelmes tanácsokkal ellátni; de a korteskedésektől óvakodjál. Továbbá arra kérlek, hogy szent vallásunk tiszta elveit a Krisztus szeretetével, a Pál apostoltól odaadásával, a Dávid Ferencz hitbuzgóságával és rendithetetlen meggyőződésével hirdessed, mert akkor előmenetelt ad Isten, a mi atyáink egy igaz Istene.

És most hozzátok fordulók kedves atyámfiai, kérve titeket, hogy ez ifjú lelkészt, kit egyházunk püspöke a kis-solymosi szent eklézsiába papnak kinevezett s ti meghívtátok, hogy legyen nektek szellemi vezetőtok, támogassátok őt szeretettel lelkes törekvésében. Arra nem kérlek, hogy tisztelettel viseltessetek iránta, mert úgy olvastam e szent-eklézsia történetében, hogy a ti elődeitek mindig tisztelték és megbecsülték belső embereiket. S én hiszem, hogy ti is követni fogjátok elődeitek szép és nemes példáját. Ugy tiszteljük igazán az ősokeket, ha tettek által iparkodunk hozzájuk méltók lenni. A mi anyaszentegyházunk dicső ősei mindig kitűntek áldozatkészségben, mély vallásos érzelemben és igaz keresztényi szeretetben. Mutassátok meg ti is, hogy méltó utódok vagytok. Az áldozatkészségnek nagyszerű példája az áldott emlékü Augusztinovic Pál, egyházunknak megmentője, nagy alapítója, kire büszkék lehettek, a ti temetőtokben alussza örök álmát; a nevelésügynek nagylelkű pártolója s az ifjuságnak nemes barátja, Konecz János, szintén a ti véretekéből való vér, a ti csontotokból való csont. E dicső ősök emléke lelkesítsen titeket áldozatkészségre szent vallásunk iránt. Végezetre az egy igaz Isten örködjék felettek. Az ő édes atyai jókedvének áldása soha se fogyjon ki e község határaitól.

KOVÁCS JÁNOS.

KÜLÖNFÉLÉK.

A manchesteri theol. intézet saját otthont nyert. Ez az angol unitáriusok másik theol. intézete. Ezelőtt ötven évvel alapította Manchesterben Beard R. János lelkész. Az intézetnek sok ideig nem volt saját épülete. Az utóbbi években az úgynevezett „Memorial Hall“ szolgált annak helyiségül. Most angol unitárius tesrvéink áldozatkészsége saját otthonhoz juttatta. Szabad téren, levegős helyen szép épületet emeltek számára, a mely mintegy 30,000 font sterlingbe került. Jul. 5. és 6. napjain avatták föl ünnepélyesen az új collegiumot a fentartó testület elnöke Beard R. Jakab (az alapító fia), dr. Gordon Sándor az intézet igazgatója és mások beszédei mellett. Az ünnepélyre Ferencz József püspök a magyarországi unitáriusok részéről megleghangu üdvözetet küldött. Résztveszünk mindnyájan angol unitárius testvéreink örömeiben, hogy már e theol. intézetük is megerősített és így két állandó intézettel: az oxfordi „Manchester College“ nevet viselő theol. akadémiával és a manchesteri unitárius theol. collegiummal szolgálják a szabadelvű kereszténység ügyét.

Dr. Harnack a berlini egyetemen a mult tanévben „Az evangéliumi történet hihetőségéről“ tartott előadásokat. A pontos ismeretet a tudós író szerint itt sok körülmény nehezíti. Nehezíti mindenek előtt az, hogy Jézus maga semmit sem irt le; hogy a mit tanított, aramei nyelven tanította és a görög szavak, melyek tanításairól tudósítanak, nem mindig fejezik ki megfelelően az aramei nyelven formulázott gondolatot; hogy a legrégebb evangéliumi elbeszélések is óvatossággal olvasandók, mert a kik írták, Jézusnak már emberfölkötti természetet tulajdonítottak; hogy a judaismus messiás-eszméjét is bevitték elbeszéléseikbe; hogy az evangéliumnak korai története, a helyi vallásnak egyetemes vallássá emelkedéséről szóló történet; hogy az a törekvés, hogy az evangéliumot egyetemes vallássá tegyék, változást idézett elé az evangéliumban; hogy az elbeszélések csakis a második százévben vettek fel állandóbb formát; hogy Jézust mindjárt Pál követte, kinek személyisége az újszövetségben majdnem annyira előtérbe van állítva,

mint a Mesteré és hogy a Krisztus, a kit Pál alkotott, magán viseli a Páli jelleget. Mindezek nehezítik a kérdés megoldását, de megoldhatatlanná a kérdést még sem teszik. Harnack azután a megoldásra szolgáló anyagról szólott. Három forrásból lehet meríteni: a római történetírók munkáiból s zsidó és keresztény forrásból, ámbár az első kettőből keveset. De Tacitus feljegyzése figyelmet érdemel, megerősíti a Krisztus keresztre feszítettését, valószínűleg törvényszéki iratok alapján. A zsidó források még ennél is kevesebbet nyújtanak, mert a Josephus feljegyzésének hitelessége újabb vizsgálódás szerint kétséges. Így hát legtöbbször a keresztény forrásból meríthetni, de abból se annyit, a mennyit az ember várna, mert a tanítványok kezdtek inkább az ő jövő visszatérésével foglalkozni, semmint köztük töltött életének részleteivel. Mindazonáltal a keresztény írók mind bizonyosságot tesznek megfeszítettetéséről, szenvedése passiv elviseléséről és mint Isten fiának feltámadásáról. És ha némelyek azt mondják, hogy a Krisztus nem volt történeti személy, akkor rendkívüli összeesküvésnek kellett történni egy oly vezető érdekében, a ki tényleg nem létezett. Azt a nézetet, hogy nem létezett volna, megdönti az a tény is, hogy a keresztény írók mind bizonyosságot tesznek arról a szerepről is, melyet Jézus testvérei az első keresztény egyházban játsztak. Legnevezetesebb volt köztük Jakab, a kinek kegyességét és alázatosságát különösen kiemelik. A legbővebb forrás Pál apostol levelei. Kétségbevonhatatlan leveleiben leírja életének teljes átalakulását, melyet megtérése hozott. Megtérése után tizenöt napot töltött Péter apostollal és a feltámadás más szemtanúival. Azok elbeszélése után világosan bizonyosságot tesz arról, hogy azok látták a feltámadt Krisztust, ámbár azt nem említi, hogy vele ettek volna is. Pál bizonyosságot tesz a Krisztusnak nem csak mint élő elvnek az ő életében való folyton létéről, hanem Krisztusnak a megfeszítettetéséről, korábbi élete némely tényeiről is. Nemcsak úgy bizonyít mellette, mint csupán *symbolicus* vagy csupán szellemi lét mellett, hanem mint valóságos *physikai* élet mellett, mely asszonytól született. Az otthonias élet volt; a szegények közt töltött élet; nem forradalmi, hanem a törvénynek engedelmeskedő. Pál bizonyosságot tesz a Krisztus által tanított erkölcsi elvek mellett is és az úrvacsorai szertartás mellett, melyet a Krisztus alapított.

Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter a költségvetés tárgyalásakor jul. 30-án tartott beszédében a *vallásügyi kérdésekre* ezeket mondotta:

A vallásügyi kérdésekre nézve általában előre kívánom bocsá-

tani, hogy a kormány, a mint programjából is kitűnik, át van hatva attól a szándéktól, hogy a hazai egyházakkal karöltve működjék azoknak az etikai és kulturai céloknak érdekében, a melyek szolgálata az államnak és egyháznak egyaránt feladata kell hogy legyen. Ebből a szempontból kiindulva, a kormány készséggel fogja támogatni is az egyházakat az állam céljaival összeegyeztethető minden hazafias törekvésükben, sőt a mennyiben e törekvések sikerének valamely feltétele metalán hiányoznék, szívesen fogja e feltételeket előteremteni igyekezni.

Ebből kiindulva, először is a katolikus autonómia nézve azonkívül, a mi erre vonatkozólag a kormány programnyilatkozatában foglaltatott, a mi az én személyes álláspontomat illeti, talán utalhatok arra a körülményre is, hogy államtitkára voltam annak a kormánynak, a melynek hozzájárulásával hozta meg 1893 márczius 17-én a képviselőház azt a határozatot, a melylyel útasította a kormányt: „hogy törvényes ügykörében tegyen előterjesztést ő felségének az iránt, hogy a katolikus autonómia létrehozatala tárgyában szervező gyűlés összehívására az engedély mielőbb megadassék“. A közbejött körülmények, nevezetesen a közbejött kormányváltás, azt a kormányt megfosztotta a lehetőségtől, hogy erre nézve az elhatározó lépéseket megtegye. Megtette azokat hivatali elődöm. A mint méltóztatnak tudni, a katolikus autonómiát szervező országos kongresszus megtartott, ez a munkálatokat elkészítette és előterjesztette. Legilletékesebb helyen szükségesnek ismerték a kongresszusi munkálatot a hercegprimáshoz útasítani a végből, hogy ő püspöktársaival tanácskozáu, erre vonatkozólag véleményt adjon. Ezt az eljárást, nézetem szerint, igazolja nemcsak a katolikus egyház hierarchiai szervezete, de igazolja az a körülmény is, hogy a szervező kongresszus némely kérdésre nézve, mint pl. a gyulafehérvár—fogarasi érseki tartomány főpapjai által benyújtott kérvényekre érdemleges véleményt nem mondott. A dolgoknak ezen stádiumában én nem tartanám sem célszerűnek, sem ildomosnak és illendőnek az illetékes helyről adandó véleménynek most állásfoglalással elébe vágni és éppen azért most csak annak kijelentésére szoritkozom, — a mi lényegileg megegyezik a megelőző kormány álláspontjával — hogy ezt a kérdést úgy óhajtánám megoldani, hogy ő felségének legfőbb kegyúri jogai, a katolikus egyháznak hierarchiai szervezete sérelmet ne szenvedjenek és hogy az autonómia létrehozása érdekében ne kelljen organikus törvényeink mélyreható változtatásával a vallásügyi kérdések egész komplexumát mozgásba hozni.

Egy másik, a katolikus egyházat érdeklő kérdés a lelkészi

kongrua kérdése. Erre nézve örömmel jelenthetem, hogy az országos kongrua-bizottság buzgó működése következtében ma már úgy a nagy, mint a kis egyházi javadalmak jövedelmi katasztere meg van állapítva. E szerint ki van tüntetve egyfelől az a hiány, a mely a kongruaszerű kiegészítés szempontjából fedezendő lesz és másfelől ki vannak tüntetve azok a tehermentes jövedelmek, a melyek e hiány fedezése szempontjából bizonyos részben igénybevehetők. Kétségtelen, hogy az állam tetemes hozzájárulása nélkül ez a kérdés megoldható nem lesz. E tekintetben bennünket némileg közelebb hoz a célhoz az a körülmény, hogy a katolikus lelkészek ideiglenes kongrua-segélyének céljaira a költségvetésbe felvett összeg az előttünk fekvő költségvetésben már 800,000 koronára van emelve és azt a jövőben is, a mennyire csak a pénzügyi viszonyok megengedik, fokozatosan emelni szándékozom, úgy hogy azt hiszem, még mielőtt a végleges rendezés be is következhetnék, ilyképpen megközelíthető lesz a lelkészi illetményeknek a kongruaszerű kiegészítése. Az országos kongrua-bizottság feladata lesz lehetőleg már ősszel állást foglalni az ezután következő kérdésekkel szemben, a melyeket kétségkívül komplikál az a körülmény, hogy a plébániák számában tudvalevőleg bizonyos aránytalanság áll fenn. Részemről rajta leszek és a törvény által kezembe adott minden eszközzel oda fogok hatni, hogy a kongruának végleges rendezése, mint a hogy azt az igazság és méltányosság megkívánja, a katolikus lelkészekre nézve is mielőbb bekövetkezzék.

Az 1848. XX. t.-cikk jelszava alatt a protestáns egyházak körében megindult mozgalom a legilletékesebb tényezők részéről nyert határozott kívánalmakban formulázott kifejezést abban az emlékiratban, a melyet a magyarországi reformált és az ág. hitvallású egyházak egyesült képviselője ez év tavaszán a miniszterelnök úrnál és nálam átnyújtott és a mely után a hazai unitárius egyház és az erdélyi ágostai evangélikus szász konzisztorium is hasonló beadványokkal járultak a kormány elé. Az egész memorandumban foglalt konkrét sérelmek és panaszok megvizsgálása folyamatban van. A protestáns egyházak által jogosan igényelhető anyagi támogatás mikéntjére a teendők sorrendjére nézve a miniszterelnök úr e hó 7-én és 18-án tartott beszédeiben meglehetősen tüzetesen nyilatkozott, úgy hogy fölösleges, hogy erre bővebben kiterjeszkedjem. A kilátásba vett szóbeli tárgyalásokban természetesen a magam részéről is a legnagyobb készséggel fogok résztvenni s magam is a legégetőbb és a legsürgősebben orvoslandó bajnak az egyházi adózások terén helyenként mutatkozó aránytalanságokat tekintem. A lelkészeknek az 1898-iki kongrua-törvényeken túlmenő állami dotá-

cziójától, a mennyire azt az állam pánzügyi ereje meg fogja engedni, egyáltalában nem kívánok én sem elzárkózni, de magától értetődik, hogy akár korpótlékszerű, akár más emelése a kongruának nem történhetnék csak a protestáns egyházzal szemben, hanem ennek a többi egyházakkal szemben is érvényesülnie kellene.

II. József két levele a jezsuitákról. Németországon a jezsuitakérdés újra felszínre kerülván, a német lapok II. József austriai császárnak két kevésbé ismert levelét közlik, melyeket először Michiels A. hozott nyilvánosságra. Az első levél Choiseul herceghez, Franciaország akkori államtitkárához van intézve és a következőleg hangzik:

Uram! Köszönöm azt a bizalmat, melyet irántam tanusít. Ha souverain volnék (akkor még csak regens volt anyja mellett), számíthatna az én közreműködésemre. A mi a jezsuitákat és azt a tervet illeti, hogy rendjük felfüggesztessék, teljesen az ön véleményén vagyok. Anyámra ne nagyon számíton, mert e társasághoz való ragaszkodás a Habsburgházban örökletes. De Kaunitz az ön barátja; ő a császárnénál mindent tehet és az összes ügyekben, melyek a rendnek a megsemmisítésére vonatkoznak, önnel egyet fog érteni. Úgy ismerem e népséget, hogy senki jobban, ismerem minden tervüket; minden törekvésüket, melylyel a világon sötétséget akarnak terjeszteni és mindenütt zavart idézni elő, hogy Európán a Finisterre előhegytől a Jegestengerig uralkodjanak.

Ha nagybátyám I. József nem lépett volna trónra, talán királygyilkossági kísérletet láttunk volna Németországon. De ő jól ismerte őket. Mikor a rend tanácsa egy napon gyanut fogott a gyontató atya őszintesége felől, hogy ez ember inkább engedelmeskedik a császárnak, mint a Vatikánnak, Rómába idézte. A gyontató atya előre látta a rettentő sorsot, mely ott reá várakozik és arra kérte a császárt, hogy akadályozza meg útazását. De az uralkodónak minden erőfeszítése, hiába való volt, a nuntius maga kívánta a gyontató atya elútazását. E zsarnokságtól felindulva I. József kijelentette, hogyha a tisztelendő atyát kényszerítik, hogy Rómába menjen, akkor nemesak egyedül fog menni, hanem az osztrák államok összes jezsuitáinak követniök kell őt, hogy soha többet ismét meg ne jelenjenek a monarchiában. E váratlan és amaz időben csaknem vakmerő felelet arra indította a jezsuitákat, hogy zsákmányukat elengedjék. Ilyen volt a régi idők szelleme. Éés én úgy látom, hogy változásnak kell bekövetkezni.

Isten önnel; tartsa meg az ég Franciaország, nekem és számos barátjának számára.

1770, jan.

József.

A rend összeomlása feletti örömnök egy második levélben ad kifejezést, melyet Aranda gróf, spanyol grandhoz, mindkét Castilia ministeréhez, a francia udvarnál spanyol követhoz intézett:

Uram! XIV. Clemens halhatatlan érdemet szerzett, mikor a világot a jezsuitáktól, a kereszténység rablógyilkosaitól megszabadította. (1773-ban törölte el a jezsuita-rendet, de VII. Pius 1814-ben újra visszaállította.)

Németországon, míg nem ismerték őket, a vallás a népekre nézve a boldogság forrása volt, de ez emberek a vallást meghamisították és abból utálatos bálványt csináltak, eszközt nagyravágyásuknak, köpenyt gyalázatos terveiknek. A fő és egyetlen cél, melyet a jezsuiták követnek, hogy híruket és hatalmukat kiterjeszszék és a világot mély sötétségbe borítsák. Türelmetlenségük a harminczéves háboru szenvedéseit hozta Németországra; elveik Franciaország Henrikjét megfosztották trónjától és életétől; a nantesi edictumnak kegyetlen visszavonása az ő művöknek koronája. A Habsburgházra való befolyásuk eléggé ismeretes. II. Ferdinánd és Leopold halálukig nem szüntek meg védelmezni őket. Az ifjuság nevelése, az irodalom, jutalmak osztása, magas állásokra kinevezés, királyok füle, királynék szive, egyszóval minden az ő csalárd vezetésüknek adatott át. Elég jól tudjuk, hogy miként használták, minő terveket vittek keresztül, minő lánczokat kovácsoltak a népeknek.

Nem ismeretlen előttem, hogy a nagy Clemens mellett, mindjárt a Bourbonház ágai ministereinek volt a legnagyobb része a rend eltörlésében. Az utóvilág az önök fáradozásait tudni fogja becsülni.

Hogyha gyűlölni tudnék, egy osztályút vetném meg az embereknek, azt, a melyet Fenelon üldözött és Róma utálatossá tett.

Isten önnel!

Wien, 1773, jul.

József.

Mária Teréziát csak nehezen lehetett a jezsuitákat kitiltó rendelet aláírására rávenni s még az is nehezebbre esett, hogy más gyontató atyát válasszon, mert I. Ferdinándtól kezdve minden előde és minden rokona csak spanyol rendből való barátnak nyitotta meg szivét. A rend kiűzésének főérdeme Kaunitzot illeti.

Vilmos császár a türelmetlenség ellen. Strassburg püspöke, *Bender*, megátkozta a katolikus temetőt, mert egy protestánst temettek el földjében s bár az átkot visszavonta, ebben a dologban olyan jelenete volt Vilmos császárral, a melyet nem egyhamar szeretne még megérni. Mikor II. Vilmos legutóbb Strassburgba került, odarendelte

a püspököt a pályaudvarra s mikor hosszas megvárakoztatás után végre maga elé bocsátotta, a Marburger Zeitung szerint, következőket mondotta neki:

— Ön kihallgatást kért, püspök úr; én is óhajtottam önnel beszélni, azért rendeltem ide. Mielőtt elmennék Strassburgból, meg kell mondanom, hogy elégedetlen, *nagyon elégedetlen* vagyok önnel. Nekem azt mondták, hogy ön okos és békeszerető ember s most olyasmit követett el, a mit a legfanatikusabb ember se tenne meg. Ön megátkozta a temetőt, egy darab német földet, a melyre nekem ügyelnem kell. Jegyezze meg, püspök úr, hogy a német császár sohasem fogja eltérni, hogy a türelmetlenség átka csak egy talpalatnyi német földet is megszenteltelenítsen! Az ön hivatása az, hogy áldjon; ha a pap átkozódik, megrabolja állását a méltóságától és előjogaitól. Tudja meg s ne felejtse el, hogy *ilyen dologban nem ismerek tréfát*. Én és az én házam a protestáns egyházhoz tartozunk s alattvalóim kétharmadrésze is. Sokat járok katolikus vidéken is s ha egyszer Isten úgy akarná, hogy ilyen helyen haljak meg s valamely okból nem vihetnék holttestemet őseim sírboltjába és itt temetnének el, ön talán istenkáromló átokkal sujtaná azokat a barázdákat, a melyek alatt testem pihen, mivel talán az egyháza szabályai ezt írják elő? Az ön átká fölnyitotta a szememet, püspök úr. Én kész voltam s ma is kész vagyok jó barátságban élni a katolikus egyházzal. Amennyire lehetett, igyekeztem katolikus hiveim kívánságait teljesíteni, gyakran protestáns alattvalóim gáncsai és zugolódása ellenére, mert azt akartam, hogy mind a két keresztény egyház békességben éljen, közös erővel dolgozzék a haza javára és becsülje egymást. Óvakodjék attól, püspök úr, hogy engem e törekvéseim meghiusításával arról győzzön meg, hogy a *katolikus egyház nem békességet akar, hanem meghódolást*. Ha arról kellene meggyőződnöm, hogy a két egyház kibékítésére való törekvésem a katolikus türelmetlenségen szenved hajótörést, akkor *meglehet, hogy más szél kezd fujni Németországban*. Ön éppen olyan jól tudja, mint én, milyen erős lett újabban a protestáns áramlat. Ne felejtkezzék el erről s azt se felejtse, hogy az ön császára is protestáns.

A császár elhallgatott s a püspök, a ki nem tudta szuró tekintetét elviselni, lehorgasztotta a fejét s csak ezt mondta:

— De hiszen visszavontam az átkot, felség.

— Ez az ön szerencséje, — mondta a császár — különben nem is fogadtam volna. Ne igyekezzék menteni magát, mivel eljárására úgy sincsen semmi meentség, csak azt az egyet jegyezze meg még:

ön még német püspök, még pedig az anyaországban, a hol a német császár egyúttal fejedelme is önnek. Szolgálja az Istent legjobb tehetősége szerint, de ne felejtse el, hogy a császárt s az országot is szolgálja s hogy *a császári kéz nemcsak kegyes tud lenni, de erős, mint a vas.* Azt hiszem, megértettük egymást, püspök úr, Isten áldja meg!

X. Pius pápa 1904-ben két köriratot bocsátott ki híveihez, a kik Európában a népességnek 45%-át, Amerikában 48%- és Ausztráliában 21%-át teszik. Az egyik köriratot febr. 2-án, a másikat márt. 11-ikén adta ki. Az elsőt abból az alkalomból, hogy ötven éve, hogy „Mária szeplőtelen fogantatásának“ dogmája megállíttatott (1854, dec. 8.). Ebben „mindazokat a tisztelendő testvéreket, patriarchákat, primásokat, érsekeket, püspököket és egyéb főpapokat, kik az apostoli székkel békében és közösségben állanak“, az istenanyának benső imádására hívja fel. Mint a bibornokokhoz intézett karácsoni beszédében mondotta, az Immaculatában bizik, mint „egyetlen segélyeszközben“. A második körirat Nagy Gergely pápa emlékünnepe alkalmából jelent meg. A jó Pius itt már feledni látszik az istenanyát, mert abban egy szóval sem emlékezik meg Máriáról. Előbb azt mondotta, hogy „Mária tekintete kibékíti Istent és kegyelmes lesz irántunk“, most pedig: „Bizunk, hogy Isten szent Gergely pápa közbenjárására meghallgatja a mi kéréseinket“. Feltehetőleg a szent pápa másnemű kívánásokkal fog Isten elé járulni, mint a szent Immaculata.

X. Pius megválasztása a vatikáni pártok két főiránya közti kiegyezésnek volt az eredménye. És úgy látszik, hogy Pius a compromissió feltételeit teljesíteni is igyekszik. Nemcsak a római vallásos kegyesség képviselője akar lenni, nemcsak az Immaculata imádását, mi az újabbkori róm. kath. kegyesség központjába tolatott és nyomult be, sürgeti; hanem egy oly pápát választott eszményül, ki kegyessége mellett az eretnekséget kiirtotta Italiából, rendezte az egyházi ügyeket Franciaországban, megtérítette a nyugoti góthokat Spanyolországban, megnyerte Angliát a katholicismus részére. Az első köriratot tehát a második kiegészíti. Az utóbbi nyilván a XIII. Leo egyházpolitikájára tekint és a Rampolla-pártnak akar eleget tenni. De a miut a legközelebb történt dolgok s főleg a Franciaországban törtétek mutatják, az események nem követik a pápai köriratot. Más viszonyok voltak azok, a melyek közt Nagy Gergely pápa (590—604.) ült a római szentszéken, és mások, a melyek közt Sarto püspök, X. Pius kezébe jutott a római katolikus szent egyház kormányzata.

Boisseau abbé levele. Franciaországban legújabbán Boisseau abbé tért ki a róm. kath. egyházból, püspökéhez a következő levelet intézve:

Sèvres 1904, jun. 22.

Kegyelmes Uram!

Midőn papságom kiváltságairól lemondok, hogy meguyerjem a szabad és hívő ember méltóságát, kötelességemnek tekintem, hogy közöljem Kegyelmességeddal elhatározásom indokait.

Mint gyermek naivul hittem a r. kath. vallásban. Mint ifju tanulmányaimban csak azt a czélt láttam, hogy pap legyek. Mint buzgó pap a kereszt lábánál térden állva, czellám magányosságában gyakran mint martyr akartam meghalni hitemért.

A martyrság bekövetkezett, de más formában, azon a napon, mikor tanulmány, elmékedés és tapasztalat, gondolataimat a szabad vizsgálódásra irányítva, mit a családokozhatlanság dogmája kizárt, engem arról győztek meg, hogy a *Syllabus* egyháza eltávolodott a Krisztus szellemétől s hogy a változtatások és emberi hozzátételek által oly intézménynyé lett, mely a lelkiismeretet, a helyett hogy megszabadítaná, szolgaságba hajtja.

Ez reám nagy szomorúságot hozott, a szív és lelkiismeret elkeseredett harczát. Tapasztaltam, hogy mennyire igazak egy híres kitértnek eme szavai: „Mily kegyetlen dolog mégis kilépni az árfolyamból, a melyet az ember hosszú ideig követett s hol oly kedvesen vittetett!“ (Renan: *Lettres d'enfance*.)

És igazak az ön fővicariussának is a szavai, a ki nekem mindig barátom volt s a ki nekem ezt mondotta: „Az ön korában az ember nem változtathat útát büntetlenül“.

Igen, hogyha „büntetlenül“ a szív szenvedését jelenti; ha „büntetlenül“ bánkodást és aggodalmat fejez ki, igen ezt a kettőt érzem: mély megindultságát és fájdalmit szívemnek, mely vérzik, mikor társaimat elhagyom, a kik engem testvérüknek tartottak és némelyek közülök szeretett gyermeküknek; mély megindultságát szívemnek, mikor elhagyom e kedves gyermekeket, kiket a vallásban oktattam s érettük semmi fáradságot nem kiméltem, mikor elhagyom e hiveket, e jóféle embereket, kiknek naiv és nemes hite oly épületes volt, és ama férfiakat, a kiknek liberalismusa és őszintesége kijavította, a mit egyházuk a felekezetiesből és babonásból nyujtott.

Minthogy semmi áron sem tudok képmutató lenni és olyat tanítani, a minek lelkiismeretem ellentmond, tisztelettel bejelentem, hogy

a róm. kath. egyházbeli papságról lemondok. Elfogódott szívvvel, de egyszersmind a teljesített kötelesség örömrzetével teszem ezt. Némelyek azt fogják mondani, hogy hitelhagyott, vagy azt, hogy atheista vagyok. Nem, nem vagyok egyik sem, mert azért hagyom el önöket, hogy kövessem a Krisztust és *a hol van a Krisztus, ott van az egyház.*

Fogadja Kegyelmes Uram, kiváló tiszteletemet

Boisseau Raoul.

Az állami és a róm. kath. egyház közti harcokról, mely Franciaországban most foly, Páris Émilien egy kiváló francia prot. világi férfiú magasabb elvi szempontból egy cikket írt, melynek ide iktatjuk egy részletét: „Michelet írja Franciaország történelmében (*Histoire de France* II. edition, p. 251), hogy a Galliába telepedett góthok magukkal hozták a görög arianismust, egy tant, mondja, mely a kereszténységet a bölselem egy nemévé változtatta, s mely az egyházat az államnak alája reudelte. A kitűnő történelemíró láthatólag tuloz. A görög arianismus nem az volt, a mit ma „bölselemnek“ nevezünk; az többé-kevésbé talán bölselme volt a negyedik és ötödik százévnék Byzantiumban, de az arianismus mégis a transcendentalismus uralma volt; alkalmazkodott az Isten kettős cselekvése, a természeti és természetfeletti tételéhez. Csakhogy a római egyházra veszély volt; s a kath. püspökök Alarik ellen a vad Clovist küldötték, hogy teljesítse a „secularis kar“ feladatát.

Michelet tulságba megy akkor is, mikor azt mondja, hogy az arianismus alárendelte az egyházat az államnak. Az igazság az, hogy az arianismus kevesbitette az állam és egyház közti összeütközés okait. Minél inkább eltávolodik az egyház tanaival az államnak a vallásról való legbölselemibb felfogásától, annál inkább előidézi az összeütközést. Minden haeresis egy előre tett lépés az Isten világban való immanentiájának a tana felé, ama tan felé, mely lényeges az államra nézve, mely az erkölcsi és vallási eszméket nem nélkülözheti“.

A bretonok Renan ellen. A *Jézus élete* örökemlékü irójának, *Renan* Erudnek szobrot állítottak szülőházájában, *Treguierben*. Az emlékművet a mult év őszén nagy fénynyel leplezték le a kis bretagnei fészekben; részt vett benne Combes miuisterelnök, Franciaországnek minden kiválóbb embere és a kivezényelt katonaság teljessé tette e szép ünnep külső pompáját. De a jámbor bretonokkal, a kik különben is roppant vallásosak és babonások, lelketlen izgatók elhittették, hogy ez a szobor, a melyet *Szent Yvo* temploma elé állítottak, voltaképpen tüntetés akar lenni a vallás és a szent katolikus egyház ellen, a melyet Combes ministerelnök és a radikálisok úgy is eléggé

meghurczoltak. Elhatározták tehát, hogy egy engesztelő oszlopot fognak a Kalvária-hegyen felállítani, hogy az égietek kiengeszteljék, mert az eretnek Renan Ernő szobrának helyet engedtek városkájukban. Nagyarányu gyűjtés indult meg tehát, melynek élén állott Richard biboros, Páris érseke és az egész francia főpapság. Az emlékmű most készült el. Óriási gránittalapzaton áll és messze kiemelkedik a környék és a tenger fölött. Két méter magas Krisztus-szobor, körülötte a két lator keresztrefeszített szobra; az emlékmű tizenkét méter magas. A lépcsőzetet két emberfölötti magasságu bronzvitéz őrzi, az egyik Szent Györgyöt, a másik Szent Móriczot ábrázolja. Meg van tehát a kellő elégtétel és Renan Ernő is megkapta a magáét, mert elkövette azt a vigyázatlanságot, hogy Treguierben talált születni. A római kath. egyház a maga felekezeti Krisztus-szobrát felállította Treguierben. De a világ nem fog megfélekedezni arról a szoborműről, melyet a „Jézus életé”-ben emelt az, kinek szobra ellenébe a felekezeti tüntetést rendezték.

A skót kálvinisták milliói. Nagy feltűnést keltett Skótságban az angol felsőháznak — a mely ezuttal mint legfelsőbb bíróság működött — ítélete a skót szabad egyházak perében. Ugyanis 1900-ban összeolvadt a skót szabad egyház az egyesült presbiteri egyházzal és azóta *United Free Church of Scotland* név alatt működtek. Mindkettő az államtól független presbiteri egyház. A régi szabadegyház utolsó nagygyűlésén 643 szavazattal mondta ki az egybeolvadás 27 szavazat ellen. Ez a huszonhét ember, egytől-egyig kálvinista lelkész, nemrégiben pört indított az állítólagos szakadárók ellen. E pört, amely főleg az egyházi javakra irányult, senki sem vette komolyan. Azonban a pör az ő fényes győzelmükkel végződött. A legfelsőbb bíróság az ő javukra ítelt. — S ez a huszonhét kálvinista pap a mai naptól kezdve 1100 egyháznak és négy semináriumnak birtokosa lett, továbbá ők rendelkezhetnek a több millióra terjedő alapítvánnyal is. Az egészet tiz millió font sterlingre becsülik. Igaz, hogy nincsen összevíssza ötezer hívük és a szemináriumokba nem fog beiratkozni egy hallgatón sem, mert idáig e fanatikus orthodoxokat senki sem vette komolyan. De az ítélet nagyon komoly. Ez a huszonhét ember szabadon rendelkezik most az összes egyházi javakkal és ha úgy tetszik, be is zárhatják mind az ezeregyszáz templomot. Skótságban nagy a zavar e miatt és az Angliától való politikai szakadástól sem idegenkednének, csak hogy az ítéletet végre ne hajtásák.

Unitárius kéziratok a muzeumban. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára 1903. évi fontosabb szerzeményei közül kiemeli jelentésében Ádámosi Ferencz unitárius egyház-irodalmi gyűjteményét 1683—4-ből s Északi Károly kiadatlan színművét, mely egy színházi sugókönyvben került a könyvtár kéziratai közé. Egressy Gábor hagyatékával oda kerültek Kőváry Józsa és László levelei is, melyeket a híres színészhez 1851-ben és 1860-ban irtak. A nyomtatott művek közül első helyen Enyedi György „Explicationes” cz. munkájának első,

ritka kiadását sorolják még fel 1598-ból, melyet a könyvtár 30 koronáért szerzett meg. (M. Könyvszemle. 1904. 105. l., 55., 59. l.) (K—ó.)

Értesítők. I. A kolozsvári unitárius kollégium értesítője az 1903—1904. iskolai évről dr. Gál Kelemen igazgató szerkesztésében jelent meg, ki gondossággal számol be a jelentősebb eseményekről s az év történetére tartozó adatokról. Az értesítőt azok a tartalmas beszédek nyitják meg, melyeket a püspök, Gál Jenő felügyelő-gondnok és dr. Gál Kelemen mondtak el a gondnoki beiktató ünnepélyen. Ezt követi Pálfi Márton szép megemlékezése Jókai Mórról. A papi nevelőintézet megnyitója: Az ifju lelképásztor eszménye, dr. Boros Györgytől. A beirt tanulók száma: a) a papnevelő intézetben 21; b) a főgimnáziumban 322 nyilvános, 17 magántanuló; c) az elemi iskolában 74. A múlt évvel szemben szaporodás 5. A gimnáziumban unitárius 169, az elemiben 42. Vallás-erkölcsei, fegyelmi, egészségi állapotok megfelelők. A konviktusnak 177 tagja volt, melyből unitárius 140. A gimnáziumban minden tárgyból jeles volt 23, jó 50, elégséges 184, egy tárgyból elégtelen 22, kettőből 24, több tárgyból 19.

II. *A sz-kereszturi gimnáziumunk* értesítője Sándor János igazgató szerkesztésében örvendetes eseményt lürdet, a jövő tanévben a VI. osztály megnyílik. A múlt tanévben felvétellett ez intézetbe 157 tanuló, ebből unitárius 101, ev. ref. 30, róm. kath. 12, gör. kel. 8, ág. ev. 3, izr. 3. Vizsgálatot tett 154 tanuló. Ebből jeles 3, jó 46, elégséges 48, egy tárgyból elégtelen 10, kettőből 6, több tárgyból 11.

III. *A tor dai áll. polg. fiu- és leányiskola* (az unitárius egyház által fentartott latin tanfolyammal megtoldva) értesítőjét szerkesztette Varga Dénes igazgató. A fiuiskolába beiratott 222 tanuló, a leányiskolába 164. Vizsgát tett 204 fiu, 157 leány. Ebből unitárius 54 fiu, 27 leány. Kitiünő 3 fiu, 43 leány, jeles 16 fiu, 62 leány, jó 75 fiu, 43 leány, elégséges 34 fiu, 3 leány, olégtelen 76 fiu, 4 leány. Latin nyelvet tanult az I. osztályban 33, a II.-ban 22, a III.-ban 11, a IV.-ben 5. Égyütt 71 fiu. Mindhárom értesítőt a jövő évre szükséges tudnivalók zárják be. (... n.)

Előléptetés. *Kádár József* Dés városának és Szolnok-Doboka vármegyének történetíróját, polg. leányisk. igazgatót, a vallás- és közoktatásügyi minster Szamosujvárról a dési áll. polg. leányiskolához tette át igazgatónak.

Papváltozás. A hom.-szt.-páli népes egyházközség *Ürmösi József* polgárdi-i lelkősztt választotta papjává, ki előbbi helyén egy évet töltött buzgó munkásságban. Helyébe *Kökösi Mihály* papjelölt, jóroményü ifju ember neveztetett ki lelkészül. Állomásukat a hívek lelkesedése közt már mindketten el is foglalták.

Uj papok. *Kovács Lajos* jelesül végzett papnövendéket a kissoly-mosi egyházközségbe választották papnak. Kötelességtudást és buzgóságot visz állásába. Beiktatása jul. hónapban volt. Nagybátyja, Kovács János felszentelt pap, főgymn. tanár teljesítette a beiktatási tisztet. — *Kovács István* papjelöltet Bordosba hívták el lelkészül. Bordos, mely sok ideig nélkülözte a papot, annál nagyobb örömmel üdvözölte ifju lelkészét, ki a theol. képzettség mellett az ének és zenében is otthonos. Beiktatásán, mely csakugyan júliusban volt, megjelent Raffay esperes, Deák Lajos sz.-udvarhelyi törv.-széki bíró, ki Bordoson született. A beiktatást Sárosi József ravai pap végezte.

Krüger. Meghalt. Transvaal őseréjü elnöke Sweitzban júliusban elszenderült. Egyénisége sajátos vonásokból volt összetéve. Kegyes, úgymondott bibliás ember volt, de istenfogalma inkább az ó-szövetségé. Egy köztársaságnak volt a vezére és a rabszolgaságot isteniintézménynek tekintette, a nem-fejér fajok szenvedése iránt érzéketlenséggel viseltetett. De a két évi szabadságharczczal, melyet a köztársaság védelmében Angliával szemben folytatott, kivívta a világ bámulatát. Az a tehetség, melyet Krüger és társai e harczzban mutattak, csodálatos volt. — Az még ugyan most is titok, hogy honnan kapták a pénzt, az eszközöket, a fegyvert és hová tűntek el a háboru után e fegyverek. — Krüger, ki Európába jött volt, hátralevő napjait Hollandiában és Schweitzban töltötte. Halála előtt néhány héttel a délafrikai szabadsághős az oroszok és japánok közt most folyó háboru költségeire az orosz vereskereszt-egyletnek tekintélyes összeget küldött, ámulatára a szabadságszerető népeknek. A délafrikai hollandok közt mindig nagy emlék lesz a Krüger neve.

Waldeck-Rousseau. Franciaország aug. elején elvesztette a kiváló államférfiát. Sokáig mint követ szolgálta külföldi udvaroknál hazáját. De a legnagyobb szolgálatot utóbbi éveiben tette Franciaországnak. Mikor ezelőtt néhány évvel a francia köztársasági államot a pártok veszélyeztették s az országban felfordultság és zavar volt, ő ekkor a kormány élére állítva, rendet teremtett. Mint a francia lapok írják, tehetség és magas erkölcsi érzék jellemezte minden tényét. Deroulède-et a „nationalista szájhóst“ elzáratta és a köztársasági pártokat együttműködésre tömörítette és hazáját rázkódtatástól mentette meg. A protestansok jogait mindig tiszteletben tartotta. Temetése kívánsága szerint egyszerű volt. De ez egyszerűség annak impozans jelleget adott. Ott voltak Fallieres senatusi elnök, Brisson a kamara elnöke, a kormány összes tagjai, a magas állami tisztviselők, a tábornoki kar, a katonatisztek, s egész Páris népe, a diplomatai kar; s Flotton német nagykövetségi tanácsos a német császár s Bunsen az angol király képviselőjében. A Saint-Clotilde templomból temették a Montmartre temetőbe.

Gyászhirek: *Timár Gábor* 1848/49-iki honvédszázados és nyug. adótiszt, életének 82-ik, özvegységének 3-ik évében jun. 20-án Kolozsvárt megszünt élni. Dicső része volt a szabadságharczzban, hol a bátor katona félkarját vesztette. Mint hivatalnok is hasznosan munkált. *Timár Ödön* kolozsmegyei levéltárnok édes atyját gyászolja az elhunytban. — Nagyajtai Péterfi Áron birtokos és tanító neje *Nagyajtai Péterfi Áronné, sz. Nagy Eszter* élete 55-ik, házassága 20-ik évében jun. 24-én Hómoródalmáson jobb létre költözött. A jó hitvestársat és hű

nevelőanyát fájlalják férje s nevelt gyermekei; Péterfi Lenke, Péterfi Lőrinczné, Péterfi Gyula és ifj. Péterfi Áron s több közelebbi és távolabbi rokon. — *Gál János* 1848/49-iki honvédhadnagy jun. 27-én, életének 78-ik, házasságának 50-ik évében Szászlónán meghalt. Bemnek volt egyik hadsegéde, egy pár évig unitárius lelkész s később körjegyző. Elvesztését siratják neje, szül. Gurzó Teréz, leánya özv. Molnár Józsefné, Gál Berta és számos rokon. — *Boér Lajos* bözödi unitárius lelkész, egyh. tanácsos életének 58-ik, papságának 34-ik évében jul. 1-én elhalálozott. A hű lelkipásztort gyászolják hivei s mindenekfelett neje, Boér Lajosné, sz. Albert Anna s leánya Boér Irén, Boér Gergely s két nőtestvére és a bölöni Albert-család s nagyszámu rokonság. — *Gombos Sámuel* székelykereszturi tanárt és nejét Lengyel Rózát érzékeny veszteség érte leányuk *Gombos Erzsé*, III. éves tanítónőképezdei növendék jul. 6-án történt korai halálában. — *Farkas József* kolozsvárvárosi polgár, élete 72-ik s házassága 44-ik évében jul. 8-án elhunyt. A derék polgár és buzgó egyháztág elvesztése a legfájdalmasabban érinti nejét, szül. Farkas Juliánát, leányát Farkas Juliskát, férj. Matskási Lajosnét s számos rokonát. — *Barabás Sándor* egyh. tanácsos, tartalékos honvédhadnagy, takarékpénztári igazgató, birtokos 55 éves korában, házassága 25-ik évében aug. 1-én Bölönben rövid szenvedés után elhalt. Utolsó tagja volt a Barabás-családnak, mely Bölönben lakott. Elhunytát könnyezi jó neje Barabás Sándorné, szül. középpajtai Nagy Katalin. — *Biluska Józsefné*, sz. *Lászlóczki Anna* egy jó anyja és hű vallásos nő, a régi Lászlóczki családnak tagja aug. 7-én élete 46-ik és házassága 22-ik évében övéinek nagy bánatára elhunyt. — *Kovács Elek* szováthi tanító és családja fájó veszteséget szenvedett *Kálmán* nevű kis fiok halálában. — *Dr. Veress Gábor*, cs. és kir. ezredorvos, főiskolánk egykori jeles növendéke élete 29-ik évében, aug. 12-én Kis-Kadácsban elhalálozott. Veress Sándor és Simén Emilia édes fiukat, Veress Árpád főreálisk. tanár és Veress Béla testvérüket, Vitalis Elekné unokatestvérét vesztette az elhunytban. — Róm. Szt.-birodalmi lovag *Vincenti Károly* Alsó-Fehér vármegye főispáni titkára, főiskolánk egykori növendéke, ez előtt néhány héttel 42 éves korában Nagy-Enyeden elhalt; testvérei lovag Vincenti Lajos és lovag Vincenti Miksa s nagynénje Diódváraljai Miksa Ilona nagy fájdalmára. Porai Diódon a családi sírkertben helyeztettek örök nyugalomra.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya újraépítésére.

(I—V. közlemény.)

Magyarországi Unitárius Egyház	500	korona.
Sepsikőrispataki Bedő Dániel	200	"
Széplaki báró Petrichevich Horváth Kálmán	200	"
Kilyéni dr. Ferencz József	20	"
Vécsei Sámuel és Farkas Vilmos	200	"
Sepsi-szentiványi Szentiványi Gyula . . .	52	"
Ó-tordai Székely Miklós	20	"
Magyarországi Unitárius Egyház (2-szor) .	1000	"
Dr. Jéger Kálmánné, Hilibi Haller Irma .	20	"
Fekete Gyula	100	"
Egy társaság	20	"

Összesen: 2332 korona.

Szolgáljanak e nemes adományok buzdításul a további adakozásra, hogy az egyházközség hatezerkétszáznyolcvannégy korona költségen temploma tornyát újra építhesse, a mi mindnyájunknak óhaja. Ez adományokért a leghálásabb köszönet!

Az egyházközség előljárósága nevében:

Kolozsvárt, 1904 aug. 16.

PÉTERFI DÉNES,
unitarius pap.

A Székelyudvarhelyen építendő unitárius templom javára tett kegyes adományok.

(IX. közlemény.)

Székelyudvarhelyen 1904 jun. 1-én rendezett hangverseny tiszta jövedelme 469 kor. 40 fill.

Hollaky Arthur főispán 10 kor.

Homoród-Almásról XI gyűjtő-iven a következő adományok érkeztek:

I. Antonya Istvánné (Péter) és Antonya Andrásné (felső) gyűjtő-ívén: Rabonyi Amanda, Duka Istvánné, Deák Mari, Horváth Istvánné, Rigó Györgyné (Balázs), Deák Györgyné, Sós Andrásné, Antonya Istvánné, Antonya Andrásné 20—20 fill., Antonya Pálné (Sebestyén), Antonya Mihályné 15—15 fill., Pál Mihályné 14 fill., Kenyeres Ferenczné (felső), Józsa Andrásné, Tikosi Istvánné, Rigó Mihályné (Bencze), Sós Mihályné (Sebestyén), Juon Jánosné, Horvát Andrásné, Pál Jánosné, Antonya Jánosné, Juon Andrásné, Horvát Istvánné (idős), Ráduly Mihályné (felső), Sándor Andrásné (felső), Józsa Mózesné (Gothárd), Mihály Bébiné, Horvát Jánosné ifj., Józsa Jánosné, Molnár Lina 10—10 fill., Szondi Mihályné ifj., Szondi Rebi 12—12 fill., Nyika Jánosné, Sorbán Jánosné 8—8 fill., Antonya Istvánné, Szász Mihályné 6—6 fill., összesen 4 kor. 56 fill.

II. Józsa Jánosné (Antonya) és Sándor Mózesné (kerti) gyűjtő-ívén: Dombi Józsefné, Kenyeres Györgyné, Pál Andrásné, Józsa Jánosné (Antonya), Sándor Mózesné (kerti) 20—20 fill., Kenyeres Andrásné (felső), Barra Andrásné, Rigó Györgyné, Sándor Mihályné, Szentpáli Andrásné, Deák Jánosné, Rigó Józsefné, Bencző Mihályné, Lőrincz Mihályné, Rigó Mihályné, Sándor Józsefné, Sándor Andrásné, Beke Pálné, Rigó Mihályné, Miklós Józsefné, Vaszi Jánosné, Bencző Istvánné, Szakács Ferenczné, Deák Istvánné, Kenyeres Ferenczné 10—10 fill., Józsa Mihályné 6 fill., Futó Máténé 4 fill., összesen 3 kor. 10 fill.

III. Özv. Szondi Mózesné és Beke Andrásné gyűjtő-ívén: Felszegi Andrásné 30 fill., Rácz Ferenczné (öreg) 24 fill., Boér Ferenczné 22 fill., Beke Andrásné, özv. Szondi Mózesné, Kenyeres Andrásné, Rácz Domokosné, Rácz Ferenczné, Antonya Andrásné (alsó), Baczó Mihályné, György Ferenczné, Gothárd Györgyné, Boér Józsefné. Szabó Mózesné (Áron), Gothárd Mihályné (ifj.), Szabó Lajosné (Áron), Sós Jánosné 20—20 fill., Zoltán Mózesné, Rigó Pálné (Cziko), Kovács Józsefné, Zoltán Ferenczné, Józsa Mihályné (Burdán) 12—12 fill., Pipér Jánosné 14 fill., Szabó Emrisné, Bencze Jánosné (Dávid), Szász Juliska, Antonya Pálné, Horvát Jánosné ifj., Sándor János (özvegy), Szabó Mózesné (Áron), István Mihályné (Dajka), Beke Józsefné, Rigó Józsefné, Kádár Istvánné, ifj. Pálfi Jánosné 10—10 fill., összesen 5 kor. 50 fill.

IV. Szabó Mihályné (S.) és Kenyeres Rebi gyűjtő-ívén: Herman Károlyné, Rigó Istvánné 1—1 kor., özv. Siménfalvi Sándorné 50 fill., Sándor Mózesné (Zoltán), Dajka Lőrinczné, id. Kenyeres Andrásné, id. Nebel Ferenczné 40—40 fill., Siménfalvi Bálintné, Bencző Györgyné, Sándor Ferenczné, Bencze Józsefné, Gothárd Andrásné, Sándor Andrásné, Szabó Józsefné, Sándor Pálné, id. Sándor Györgyné, Barra Rebi, Kenyeres Rebi, Szabó Mihályné 20—20 fill., ifj. Kenyeres Mózesné 30 fill., Gothárd Pálné, ifj. Nebel Ferenczné, Szabó Ferenczné, Szabó Lászlóné (Orbán), Horvátné Lőrincz Lidi 10—10 fill., összesen 7 kor. 30 fill.

V. Deák Józsefné és Kádár Mihályné gyűjtő-ívén: László Györgyné, id. Fekete Mózes, Tódor Jánosné, Csáka Jánosné (orvos), Fülöp Jánosné,

Deák Józsefné, Kádár Mihályné, Sándor Mózesné (László), Sándor Pál (hosszu) 20—20 fill., Gothárd Mihályné (esendőr) 40 fill., Karácsony Mihályné, Bence Mózesné, Kusztora Jánosné, Bodor Mihályné, Ráduly Mihályné (külső), özv. László Andrásné, Tódor Mihályné, Sós Józsefné, Bartha Jánosné, Tódor Andrásné, Csáka Ferenczné 13—13 fill., Kis Jánosné, Márton Józsefné, Godra Mihályné, Demeter Mihályné (kádár), Barta Elekné, Pál Mózesné. Gábor Ferenczné, Barta Józsefné, Mátyás Jánosné, László Andrásné, Orbán Istvánné 10—10 fill., Ráduly Andrásné (külső), Antonya Istvánné, Bile Jánosné, ifj. Fekete Mózesné 12—12 fill., Sándor Mózesné 8 fill., Ferencz Lajosné, Bodor Andrásné, Bogdán Mihályné 6—6 fill., összesen 5 kor. 47 fill.

VI. Gothárd Jánosné és Sándor Rebi gyűjtő-ivén: Tari Irén tanítónő és Herman Károly 3—3 kor., Kriza Sándorné 1 kor. 20 fill., Rigó Jánosné (türkösi) és Gothárd Jánosné 1—1 kor., Baczó Mózesné, Csáka Ferenczné, Bencző Pálné, Szabó Ferencz (czipész), Farkas Jánosné, Miklós Andrásné, Szabó Judit, Rigó Kriska, ifj. Kenyeres Györgyné, Rigó Julis, Barra József, Szabó Istvánné, Bodor Jánosné d., Sándor Andrásné, Barra Sándorné, Boka Józsefné 20—20 fill., Boka Jánosné, Bencző Mihályné, Szabó Rebi, Plát Mihályné, Gothárd Ferenczné, Bence Mihályné, Bodor Andrásné, özv. Bodor Jánosné, Pálfi Dénesné, Szabó Mihályné, Szabó József, Szabó Jánosné, Dajka Mihályné, Sándor Mózesné, Bodor Jánosné, Bombér Józsefné 10—10 fill., Szabó Sándorné 8 fill., összesen 14 kor. 8 fill.

VII. Nagy Szabó Lászlóné és Józsa Istvánné gyűjtő-ivén: Sándor Julis 1 kor., Szabó Mozes (kurta), Boros Zsigmond, N. N. 40—40 fill., Nagy Szabó Lászlóné 50 fill., Szabó János (Orbán) 30 fill., Dénes Mózesné, Kovács Mózesné, Szabó Sándorné, Józsa Istvánné, Beke Istvánné, Szabó Mihályné, Szabó Andrásné, Józsa Dénesné, Orbán Istvánné (molnár), Sándor Mózesné, Józsa Sándorné, Bencző Jánosné, Pap Mihályné 20—20 fill., Sós Jánosné, Sós Mihályné, Miklós Ida, Albert Jánosné 10—10 fill., összesen 5 kor. 60 fill.

VIII. Sebestyén Ferenczné és Donáth Mózesné (Gothárd) gyűjtő-ivén: Barra Lajosné 1 kor., Sebestyén Ferenczné, Donáth Mózesné, Szabó Mózesné 40—40 fill., Bodor Jánosné, Bencző Mihályné, Bencző Andrásné, Sebestyén Mihályné özv., Bodor Mihályné, Bencző Jánosné, Józsa Mózesné, Pálfi Jánosné, Lőrincz Mihályné, Kálmán Jánosné 20—20 fill., Gothárd Jánosné, Sebestyén Andrásné, Fekete Jánosné, özv. Szabó Mózesné, Sorbán Jánosné, Lurcza Mihályné, Vaszi Miklósné, Szabó Jánosné (Zsigmond), Szabó Zsigmondné, özv. Szabó Jánosné, Keresztes Ferenczné, Tikosi Jánosné, Tódor Ferenczné, Csáka Andrásné, Tódor Andrásné, Szabó Istvánné 10—10 fill., Szabó Mihályné 4 fill., Vaszi Jánosné 8 fill., összesen 6 kor. 2 fill.

IX. Özv. Sándor Pálné és Rác Péterné gyűjtő-ivén: Rác Péterné 50 fill., Sándor Pálné 28 fill., Csiki Istvánné 24 fill., Sándor Mihály (Zsigmond), Csiki Mihály, Csiki Mihály (Magyari) 40—40 fill., ifj. Hajas Mihály, Dávid Mózes, Ráduly Mózes, Szabó Mari (Barra), Ráduly Mihály (nagy), Ráduly János, Bence András, Sorbán Mihály 20—20 fill., id. Hajas Mihály, Bodor István 10—10 fill., Szabó Mihályné, Bodor Istvánné, özv. Szabó Mari, Sándor József, Donát Mózes, ifj. Csiki István 12—12 fill., Szász Ferenczné 6 fill., összesen 4 kor. 70 fill.

X. Szabó Mihályné (Rigó) és Szabó Mózesné (Szondi) gyűjtő-ivén: Biró Ferenc és Szabó Felix 40—40 fill., Szabó Andrásné (Béla), Liblik Józsefné, Szabó Mihályné (Béla), Bodor Ferenczné, Sándor Istvánné, Kusztora Sándorné, Tódor Jánosné, Szabó Istvánné (Dávid), Szabó Lászlóné (Zsigmond), Szabó Mózesné (m.), Szabó Mihályné (m.) 20—20 fill., özv. Szabó Józsefné, ifj. Józsa Mózesné, Bencző Józsefné, Szabó Ferenczné, Szabó Lajosné, Szabó Istvánné (Zs.), Tikosi Istvánné 10—10 fill., Fekete Benjámin és Kállay György 20—20 fill., összesen 4 kor. 10 fill.

XI. Ajtay Jánosné gyűjtő-ivén: B. Bak Lajosné 3 kor., Graef Antalné 2 kor., Nagy Béláné 40 fill., Graef Tildi 20 fill., Grahoffer József 2 kor.,

Grahoffer Ernő 1 kor., Csiki Annus 2 kor., Ajtay Jánosné 2 kor. 97 fill.,
összesen 13 kor. 57 fill.

Az I—VIII. közlemény összege	5763 kor. 47 fill.
E közlemény összege	553 „ 40 „
Összesen	6316 kor. 87 fill.

Úgy a szives gyűjtőknek, mint a kegyes adakozóknak hálás köszönetet mondunk.

Székelyudvarhely, 1904 aug. 8.

DEÁK LAJOS,
gondnok.

BARABÁS ANDRÁS,
pénztárnok.

VÁRI ALBERT,
lelkész.

Adakozások a Sepsi-Szent-Györgyön építendő unitárius templom-alapra.

(XX. közlemény.)

1. Magyarországi unitárius egyház 1903. évi zsinati főtanássa 100 kor.
2. Kiss Elemér s.-szent-györgyi árvaszéki irattárnok 10 kor.
3. Deák Miklós szt.-mihályi lelkész gyűjtő-ívén: Egyházközség 5 kor., kobátfalvi és beneczedi leány-egyházközségek 2—2 kor., kobátfalvi és beneczedi önképzőkör, felső-beneczedi leány-egyházközség, Deák Miklós 1—1 kor., összesen 13 kor.
4. Magyarországi unitárius egyház Képviselő-Tanácsa az 1903. évi pótlólag adott államsegélyből 200 kor.

Barabás Elek hitrokon gyűjtő-könyvén. Rava: Egyházközség 6 kor., begyült gabona ára 8 kor. 40 fill., Végh Mihály 4 kor., József Mihály 2 kor., Kecskés Izsák 1 kor., Izsák Ábel 60 fill., Izsák Mózes (felső) 40 fill., Róth József, Fülöp János, Izsák Dénes, Ilyés Sámuel, Nagy József, Spilman Lázár 20—20 fill., N. N. 10 fill., összesen 23 kor. 70 fill.

Erdő-Szt.-György: Kis Mátyás, Haragán 40—40 fill., összesen 80 fill.

E közlemény összege	347 kor. 50 fill.
Az I—XIX. közlemény összege	2330 „ 66 „
Összesen	2678 kor. 16 fill.

Sepsi-Szent-György, 1904 június hó.

PÁLL SÁNDOR,
egyh. gondnok.

JÓZSEF LAJOS,
lelkész.